

Ett professionellt landskap i förvandling

Ett professionellt landskap i förvandling. Kapitlet *Utbildningsfältets omvandling och läraryrkenas professionalisering*. Av Margareta Nilsson Lindström.

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.339.c749>

E-boken är publicerad av Samhällsvetenskapliga fakulteten vid Lunds universitet 2025
Boken är ursprungligen publicerad av Studentlitteratur.

ISBN: 978-91-44-12227-4

eISBN: 978-91-8104-670-0

Upphovsrätt: Författaren/författarna

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande.

(Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>).

Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

UTBILDNINGSFÄLTETS OMVANDLING OCH LÄRARYRKENAS PROFESSIONALISERING

MARGARETA NILSSON LINDSTRÖM

Detta kapitel behandlar läraryrkenas positioner och professionsstatus på utbildningens fält. Efter ett kort inledande avsnitt om fältet följer en översikt över svensk skolpolitik de senaste decennierna. Översikten fokuserar skolan och läraryrkenas samhälleliga inbäddning och förutsättningar efter skolverksamhetens kommunalisering och avreglering. Skolan som arbetsorganisation, rektorers framskjutna position som arbetsgivarrepresentanter och den ur professionaliseringssynpunkt strategiska betydelsen av lärarlegitimation och karriärtjänster diskuteras med utgångspunkt från Eliot Freidsons tre konkurrerande styrningslogiker – professionalismens, byråkratins och marknadens. Slutsatsen är att mixen av olika styrningslogiker förändrats på professionens bekostnad till förmån för byråkratins och marknadens. Kan lärarlegitimation och karriärtjänster fungera som lärarförbundens språngbräda i en för läraryrkenas professionalisering problematisk utbildningspolitisk kontext?

I spåren av 1980- och 1990-talens decentraliserings- och avregleringsreformer har lärares yrkesverksamhet diskuterats och ifrågasatts av dominerande utbildningspolitiska aktörer. Inflytelserika internationella organisationer som OECD och EU förmedlar ett utbildningspolitiskt budskap om industrisamhällets transformering till kunskapssamhälle, konkurrerande kunskapsbaserade ekonomier och ett ökande behov av professionella lärare.¹ I OECD:s ekonomibaserade projekt för utbildningssektorn riktas höga förväntningar

1 Jämför t.ex. OECD 2005; EU Parliament 2010; EC 2012.

och samtidigt stark kritik mot sektorns huvudaktörer. Lärares yrkesutövning anses ha stagnerat, olikt andra professioner vars yrkesverksamhet förändrats i takt med kunskapsutveckling och nya forskningsrön.² EU-kommissionen konstaterar att dagens globaliserade ekonomier och snabba förändringstakt kräver att lärares kunskaper och kompetens kontinuerligt uppgraderas. Läraryrkets kunskaps- och kompetensutveckling anses komma till korta i jämförelse med de yrken som i professionsteoretiska sammanhang brukar betraktas som den första generationen professioner, de klassiska professionerna.³

Precis som läkare och jurister som tog examen för trettio år sedan vore oförmögna att utöva sitt yrke idag utan betydande uppgrädering av kunskaper och färdigheter, kräver de snabba samhällsförändringarna att traditionella kriterier för tillträde till läraryrket omprövas och förfinas.⁴

Den internationella och i förhållande till lärarförbunden externt påbudna professionaliseringen har satt sin tydliga prägel på såväl statlig utbildningspolitik som lärarförbundens agerande. Lärarförbunden, LR (Lärarnas Riksförbund, SACO) och Lf (Lärarförbundet, TCO), skiljer sig i väsentliga avseenden vad gäller skolhistorisk kontext, medlemsrekrytering och synen på skolans huvudmannaskap, för att bara nämna några. Oavsett fackliga och skolpolitiska positioner har båda förbunden dock sedan ett par decennier tillbaka läraryrkenas professionalisering på programmet.⁵

Sedan slutet av 1980-talet har offentlig verksamhet i Sverige liksom i flera andra västländer decentraliserats och styrts med det senaste ledningskonceptet för offentlig verksamhet, New Public Management (NPM), som förebild. Enligt Christopher Pollitt och Geert Bouckaert utmärks den svenska varianten av NPM i högre grad än andra länders av målstyrning (*Management by Objectives*), utvärdering och kontroll samt i relativt begränsad utsträckning även av avregleringar och marknadsiering.⁶ Utgångspunkten för diskussionen om professionalisering och läraryrkenas status som professioner tas därför i Eliot Freidsons analyser av byråkrati, marknad och professionalism

² OECD 2005.

³ För olika professionstyper, se inledningskapitlet.

⁴ EC Communication 2012, s. 29, författarens översättning.

⁵ Jämför t.ex. ledarna i lärarförbundens tidskrifter *Skolvärlden* (2014:7) och *Lärarnas tidning*.

⁶ Pollitt & Bouckaert 2011.

som tre konkurrerande styrningslogiker. Professionalism som idealtyp och styrningslogik bygger på: a) för professionen erkänd abstrakt och esoterisk kunskapsbas förvärvad genom flerårig formell utbildning, b) att yrkesutbildning och primär yrkessocialisation kontrolleras av professionen, likaså c) den interna arbetsdelningen och d) arbetsmarknaden samt e) att professionen i sin yrkesetik betonar arbetets kvalitet framför ekonomisk vinning.⁷ Mot denna idealtyp speglas statens och lärarförbundens agendor för läraryrkets professionalisering, dvs. samlade insatser som syftar till att höja läraryrkets status som profession.

Utbildningsfältet och dess avgränsningar

I denna studie av professionerna som kunskapssamhällets bärare avgränsas utbildningsfältet till institutioner, organisationer (statliga, kommunala, privata) och enskilda aktörer som utifrån skilda positioner och intressen är involverade i utbildning på grundskole- och gymnasieskolenivå. Fältet avgränsas från den högre utbildningens fält, vilket har en övergripande funktion i förhållande till samtliga fält genom att svara för professioners yrkesutbildning och grundläggande yrkessocialisation.⁸ Avgränsningen till trots överlappar fälten varandra i flera avseenden. Utbildningsfältet omfattar flera yrkeskategorier som sedan 1977 års högskolereform har sin yrkesutbildning förlagd till den högre utbildningens fält (gymnasielärare i allmänna ämnen, yrkeslärare, lärare i praktisk/estiska ämnen, grundlärare, förskollärare, specialpedagoger, fritidspedagoger etc.).⁹ I den högre utbildningen formas och förmedlas kunskapsbasen för den i skollagen föreskrivna vetenskapsbaserade skolundervisningen. Vidare har pedagogiska forskare sedan 1940-talet medverkat i de utrednings- och expertgrupper vars förslag legat till grund för reformeringen av lärarutbildningen.¹⁰ Examen från lärar- och förskolläraryrkesprogrammen utgör sedan 2014 underlaget för Skolverkets utfärdande av lärarlegitimation, vilket ytterligare illustrerar överlappningen mellan de båda fälten. Avgränsningen i förhållande till högre utbildning innebär att gymnasieskolan är utbildningsfältets högsta

⁷ Freidson 2001.

⁸ Jämför Agevall & Olofsson, kap. 3 i denna bok.

⁹ Grundlärare är den gällande beteckningen på grundskolans lärare, SFS 1993:100, Bilaga 2, "Examensordningen".

¹⁰ Nilsson Lindström & Beach 2019.

skolform. Idag motsvarar gymnasieexamen den utbildningsnivå gemene man förväntas uppnå, men som utbildningskapital betraktat har gymnasie-examina olika växlingsvärde på den högre utbildnings fält.¹¹ Examen från IB-programmet (International Baccalaureate) ger behörighet till anrika lärosäten som Oxford, Harvard, Heidelberg och Sorbonne.¹² Studierna på vård- och omsorgsprogrammet ger grundläggande högskolebehörighet endast om eleven själv väljer att läsa behörighetsgivande kurser i svenska och engelska. Med avseende på utbildningskapitalets värdering är den högre utbildningens fält ett maktfält. På detta fält finner vi lärarprofessioner med starkare kunskapsbaser (universitetsadjunkter, lektorer, professorer), eller med Donald Broadys ord: ”En skollärare som undervisar i historia och matematik vet att någon annanstans, nämligen på universiteten och inom det vetenskapliga maktfältet, finns andra som mycket bättre än han själv behärskar det han är satt att tala om.”¹³

Fältets kvantitativt sett dominerande yrkeskategorier utgörs av grundlärare, gymnasielärare och sedan år 1998 även förskollärare, då förskoleverksamheten från att definieras som socialpolitisk angelägenhet blev en verksamhet under Utbildningsdepartementet.¹⁴ Utöver lärare finns yrkeskategorier med förankring på det medicinska fältet (skolsköterskor, skolläkare), fältet social integration (skolkuratorer, skolpsykologer) och även det ekonomiska fältet. Med intensifierad budget- och resultatstyrning har personal med administrations- och ekonomirelaterade arbetsuppgifter stått för en stor del av personalökningen inom kommunal sektor.¹⁵ Ett annat avgränsningsproblem har sin grund i utbildningspolitikens globalisering. Denna har inneburit att internationella aktörer likt EU och OECD gör tydliga avtryck i svensk utbildningspolitik. Internationella trender som decentralisering och avreglering banade vägen för en allt högre andel

11 Utbildningskapital syftar på de tillgångar som skapas och erkänns inom utbildningssystemet som betyg och examina, jfr Bourdieu 1990.

12 Gymnasieguiden 2017.

13 Broady 1985, s. 51.

14 Läsåret 2013/2014 var grundskollärarna den största lärarkategorin med 95 800 anställda, därefter kom förskollärarna med 70 690 anställda. Gymnasielärarkåren bestod av 28 531 lärare. SCB, 2015b.

15 SCB Lönestrukturstatistik, primärkommunal sektor 2001 samt 2010. Under denna period var den totala personalökningen 9 procent, andelen personal med ekonomirelaterade arbetsuppgifter (exklusive chefsnivå) ökade med 34 procent.

affärsdrivande aktörer (multinationella och nationella skolföretag, meriteringsföretag, läxhjälpföretag, studiecoacher, bemanningsföretag etc.).

Kommunalisering och avreglering förändrade utbildningsfältets struktur och avgränsning i förhållande till staten och den statliga förvaltningens fält. Kommunaliseringen innebar att huvudmannaskapet övergick till kommunen från att sedan år 1937 varit delat mellan stat och kommun. Utifrån av riksdagen fastställda mål och riktlinjer ansvarar staten för den övergripande styrningen och kontrollen, vilken utövas av fältspecifika myndigheter som Skolverket, Skolinspektionen och Skolväsendets överklagandenämnd. Kommunens ansvar som skolans huvudman regleras i skollag och kommunallag och omfattar i huvudsak tillämpning av administrativa regelverk, skolverksamhetens finansiering och lärares anställningsvillkor. Avregleringen innebar att huvudmannaskapet även axlas av styrelser för fristående förskolor och skolor, s.k. enskild huvudman.¹⁶

Kommunalisering, avreglering och ökad extern styrning

Decentralisering och ökat lekmannainflytande fanns på den utbildningspolitiska agendan redan i slutet av 1940-talet.¹⁷ Mot bakgrund av globala olje- och finanskriser, låginkomstutredningens kritik av statlig byråkrati och brister i välfärdssystemen samt en växande borgerlig kritik av vad som ansågs vara en alltför stor och kostnadskrävande offentlig sektor, väcktes decentraliseringsfrågan på nytt trettio år senare. Decentraliseringen var ett tvehövdat projekt genom att svara mot dels kraven på ökad individanpassning av välfärdssystemen, dels kraven på lägre statliga utgifter genom ökat kommunalt ansvarstagande.

Reformarbetet på skolans område från 1950-talet och framåt beskrevs i 1980-talets socialdemokratiska proposition om skolans utveckling och styrning som framgångsrikt organisatoriskt sett, men mindre framgångsrikt när det gällde styrningen av klassrumsundervisningen.¹⁸ Den socialdemokratiska lösningen innebar att statlig detaljreglering övergavs till förmån för ökat kommunalt och lokalt inflytande i kombination med ett styrsystem

¹⁶ Enskilda huvudmäns ansvar regleras i SFS 2010:800, 2 kap., 5 och 8 §.

¹⁷ SOU 1948:27.

¹⁸ Proposition 1988/89:4.

som innebar målstyrning och resultatgranskning på tre nivåer – nationell, kommunal och skolnivå. På skolnivå blev rektorerna det nya styrsystemets huvudaktörer som skolpolitiskt styrinstrument och länk till de yrkesverksamma i skolan. Förutom en förstärkning av skolledares position som företrädare för arbetsgivaren var ett andra uttalat syfte att begränsa lärarnas autonomi. Av propositionen framgick att anställda i skolan, liksom på andra arbetsplatser, inte kan ha obegränsad frihet att själva välja inriktning och metoder. Mål- och resultatstyrningen föranledde regeringen att, som det hette, ”klarare markera att målen för skolan sätter gränser för hur stor denna (lärarnas) frihet kan vara”.¹⁹

Den socialdemokratiska kommunaliseringsskiftet fullbordades med lärartjänsternas kommunalisering 1989.²⁰ Decentralisering genom kommunalisering motiverades i utredningar och propositioner med behovet av *demokratisering* och *ökat medborgarinflytande* i offentlig verksamhet. I den politiska retoriken och i dominerande skolforskning betonades kommunaliseringens fördelar och möjligheterna för lärare och rektorer att säkra ett eget lokalt och historiskt unikt handlingsutrymme. En förutsättning för att det nya handlingsutrymmet skulle tas tillvara var, enligt tongivande nationell och internationell forskning, att skolledarskapet övergick från ett administrativt begränsat till ett utvidgat professionellt.²¹ Även lärares yrkesutövning ansågs kräva en transformering från begränsad till utvidgad professionalism. I denna *utvidgade professionalism*, som termen löd, låg en förväntan på skolans yrkesverksamma att utifrån nationella styrdokument formulera lokalt anpassade verksamhetsmål, utforma undervisningen utifrån dessa samt medverka i regelbundna interna och externa resultatutvärderingar. Följer vi Dennis Beach var utvidgad professionalism ett internationellt begrepp, eller för att tala med Kjell Arne Røvik, en globalt institutionaliserad superstandard för verksamheters effektivisering och granskningsbarhet.²² Å ena sidan signalerade budskapet om ett ökat lokalt handlingsutrymme ökad styrning på professionens villkor. Decentraliseringen medförde å andra sidan att professionsintern målformulering och resultatutvärdering utmanades av en tilltagande extern granskning på olika

¹⁹ Proposition 1988/89:4, s. 15.

²⁰ Proposition 1989/90:41.

²¹ Jämför t.ex. Berg 1999, Hoyle 1980, Hoyle et al. 1995.

²² Jämför Beach 2008; Røvik 1999.

nivåer – internationellt (OECD, EU),²³ nationellt (Skolverket, Skolinspektionen) och kommunalt.

Begreppen professionalisering och professionalism har problematiserats i en lång rad studier som funnit att decentraliseringens och avregleringens effekter i form av förändrade styrformer och arbetsvillkor har gett begreppen nytt innehåll och ny innebörd. Sett ur ett professionsperspektiv verkar de nya avgränsningarna och tillämpningarna snarare begränsande än utvidgande, med begrepp som professionalisering ovanifrån (*professionalization from above*),²⁴ organisationsprofessionalism (*organizational professionalism*),²⁵ kommersialiserad professionalism (*commercialized professionalism*)²⁶ och koloniserad professionalism (*colonized professionalism*).²⁷ Samtliga dessa benämningar syftar på nya och problematiska kopplingar mellan professioner och decentraliserade och avreglerade verksamheter i kombination med tilltagande centralisering, extern granskning och kontroll. Enligt Terri Bourke och andra är den nutida professionaliseringsdiskursen ett uttryck för politisk-ekonomiska agendors kolonisering av lärares yrkeskunnande och yrkesutövning.²⁸ Huruvida Bourkes tolkning kan appliceras även på svenska förhållanden är en senare fråga.

Nyliberala influenser och nya aktörer

Under 1990-talets ekonomiska kris med negativ tillväxt flera år i rad, hög arbetslöshet och ökande budgetunderskott ifrågasattes den svenska välfärdsmodellen alltmer intensivt. Nyliberala politiska ideologier, inspirerade av Margaret Thatcher och brittisk inrikespolitik med skattesänkningar, avregleringar och minskade offentliga utgifter som huvudsyfte, fick fotfäste i svensk inrikespolitik.²⁹ Den socialdemokratiska regeringen ersattes år 1991 av en borgerlig vars skolpolitiska reformer bidrog till att skapa ett större utrymme för marknadskrafterna. Ett stort steg i nyliberal riktning togs med den s.k. valfrihetspropositionen, vars innehåll var ett tydligt uttryck för ett

²³ Jämför t.ex. OECD och Pisaundersökningarna, OECD 2009; Eurydice 2012.

²⁴ McClelland 1990; Buyruk 2013.

²⁵ Evetts 2009.

²⁶ Hanlon 1998; Evetts 2009.

²⁷ Bourke et al. 2013.

²⁸ Bourke et al. 2013.

²⁹ Pollitt & Bouckaert 2011.

nytt och förändrat skolideologiskt perspektiv.³⁰ Tidigare hade enskilda, eller som de ofta benämndes, fristående skolor varit berättigade till statsbidrag om den pedagogiska verksamheten ansågs vara värdefull och stimulerande för det offentliga skolsystemet. Pedagogisk utveckling skulle dock främst baseras på nya forskningsrön. 1990-talets skolreformatörer menade däremot att pedagogisk utveckling skulle tvingas fram med hjälp av marknadskrafterna. En ny ersättningsmodell infördes som innebar att fristående skolor kan verka på samma ekonomiska villkor som kommunala och tilldelas offentliga medel motsvarande den kommunala genomsnittskostnaden per elev.³¹

Skolpolitiken syftade till att, som det hette, bryta upp det offentliga skolmonopolet och ge elever och föräldrar ökade möjligheter att välja grundskola.³² Elevers skolval utgjorde sedan grunden för fördelningen av offentliga medel i form av en individuell skolpeng. Även fristående skolor på gymnasienivå fick tillgång till skattemedel om undervisningen bedrevs i enlighet med läroplanens mål och av, som det hette, kompetenta lärare.³³ Kompetent betydde inte nödvändigtvis examinerad från lärarutbildningen, vilket gav ökad legitimitet för rekrytering av obehöriga. Skolpeng och tillkomsten av fristående skolor bidrog till framväxten av en kvasi-marknad, en konkurrensutsatt, vinstmaximerande och samtidigt offentligt finansierad skolverksamhet. Enligt Skolverkets beräkningar år 2012 drevs tre av fyra enskilda gymnasieskolor som aktiebolag. En fjärdedel av samtliga fristående skolor, på både grund- och gymnasienivå, var koncernägda.³⁴ De kommunala skolorna dominerade skolfältet med cirka 80 procent av alla grundskole- och gymnasieelever. Andelen kommunanställda grundlärare utgjorde 86 procent, andelen kommun- och landstingsanställda gymnasie-lärare något lägre, 77 procent. De fristående skolorna hade en begränsad andel av skolmarknaden, men var i nyliberal retorik en tydlig markör för ett skolpolitiskt skifte. 1990-talets skolreformer innehöll flera av det nyliberala credots markörer: skolpeng, elevens fria skolval och marknadsmässig konkurrens mellan olika skolor, huvudmän och ägandeformer.

30 Proposition 1991/92:95.

31 Från genomsnittskostnaden kan kommunen göra ett avdrag med högst 15 procent. Avdraget motiverades med att kommunens övergripande ansvar, till skillnad från friskolors, omfattar samtliga barns skolgång.

32 Proposition 1992/93:230.

33 Proposition 1991/92:95.

34 Skolverket 2012.

”Rörelserna på skolvärdenas börs är inte lätta att förutse”, skriver Bourdieu.³⁵ Det fria skolvalet och friskolereformen gynnade främst elever vars föräldrar har goda kunskaper om utbildningssystemet och dess förändrade logik. Enligt Skolverkets analyser har valfrihetsreformerna resulterat i en starkt diversifierad skolmarknad, tilltagande social segregation och en mindre likvärdig skola.³⁶ Med utgångspunkt från Skolverkets analyser har 1990-talets utbildningsideologiska skifte inneburit ett tydligt avsteg från den socialdemokratiska välfärdsstatens vision om en för alla medborgare likvärdig grundutbildning.

Den starka betoningen på individuell valfrihet och individuella prestationer skapade utrymme för privata läxhjälpföretag. Marknaden expanderade snabbt med riksdagsbeslutet om skattereduktion för läxhjälp i hemmet för grundskole- och gymnasieelever.³⁷ Skattereduktionen genomfördes trots avrådan från tunga remissinstanser som Skatteverket, Ekonomistyrningsverket och Skolverket. Lärarförbunden ingick inte bland remissinstanserna, däremot ett av de etablerade läxhjälpföretagen. Med läxhjälpföretagen inträdde en ny kategori undervisare på utbildningsfältet, studiecoachen, som lanserades som en ämneskunnig högskolestudent som kunde hjälpa eleven att nå sin fulla potential. Under åren 2012–2015 ingick privat läxhjälpverksamhet i hushållsnära tjänster för vilka det var möjligt att göra skatteavdrag.³⁸ Skolverksamhetens marknadiseringen kom även till uttryck i lärarfortbildning som nytt företagskoncept. I samband med införandet av karriärtjänster för lärare år 2013 trädde privata meriteringsföretag in som aktörer på utbildningsfältet. Ett av dessa företag erbjöd kommunala och enskilda huvudmän en vidareutbildning för lärare, vilken syftade till att lärare dokumenterar sin yrkesskicklighet enligt portfoliomethoden och på så sätt skaffar sig ytterligare certifiering utöver lärarlegitimation. Tillkomsten av ”top-up”-tjänster visade sig främst gynna elever ur resursstarka samhällsskikt och förstärkte förväntningarna på lärare som inbördes konkurrerande aktörer.³⁹

På flera för läraryrket centrala politikområden är ledningskonceptet

³⁵ Bourdieu 1995, s. 38.

³⁶ Skolverket 2012.

³⁷ Proposition 2012/13:14.

³⁸ Den socialdemokratiska regeringen stoppade RUT-avdraget för läxhjälp från 150801, jämför Skatteutskottets Betänkande 2013/14:SkU16.

³⁹ Jämför Beach 2010 och diskussionen om ”top up”-tjänster.

för offentlig sektor och den politisk-administrativa styrformen i tiden New Public Management (i betydelsen mål- och resultatstyrning, fokus på mätbara prestationer och kostnadseffektivitet samt ur professioners synvinkel extern reglering, granskning och kontroll) framträdande. Lärarutbildningen är ett tydligt exempel. Från 1968 års *Stadga för lärarhögskolorna* till den nyligen reviderade *Högskoleförordningen* har målformuleringarna blivit allt ordrikare.⁴⁰ Målformuleringarnas detaljrikedom följer de utbildningspolitiska ambitionerna i Budapest-Wien-Deklarationen 2010 och EHEA, European Higher Education Area, vars uppdrag är att verka för högre utbildningars mätbarhet, kompatibilitet och enhetlighet inom och över nationsgränser.⁴¹ Högskoleförordningens målbeskrivningar utmärker sig i ytterligare ett avseende. Lärarhögskolestadgans formuleringar om att *de studerande* skulle bringas insikt i *lärares* uppgift att främja *elevernas* personliga utveckling var en syftebeskrivning i kollektiva termer. Detta till skillnad från nu gällande högskoleförordning med det mer individinriktade syftet att främja *lärarstudentens* personliga utveckling, självkännedom och empatiska förmåga. Den tydliga betoningen på individ och individuella studieresultat visar på en markant tyngdpunktsförskjutning. Lärarhögskolestadgans mer processinriktade synsätt har ersatts av betoningen på resultat, inte yrkesutbildningens i sig utan enskilda studenter. Professionsutbildning som primär yrkessocialisation förmedlar utöver teori- och metodkunskaper en yrkesspecifik kultur och identitet, betonar Freidson.⁴² Fokuseringen på lärarstudentens personliga utveckling och studieprestationer kan, i kombination med att praktikinslagen kortats ned, bidra till konstruktionen av en läraridentitet baserad på individ snarare än yrkeskollektiv, på lärares individuella hållning till yrkesutövningen snarare än läraryrket som profession, dess yrkeskoder och praxis.

Intensifierad styrning och förändrade arbetsvillkor

Lärare befinner sig således i ett spänningsfält mellan kollektivt och fackligt burna professionaliseringsambitioner å ena sidan och ökade individuella prestationskrav och marknadsstyrning å den andra. I en enkätundersökning

⁴⁰ SFS 1968:318, s. 813; SFS 1993:100, Bilaga 2 ”Examensordningen”.

⁴¹ EHEA and a global competitive knowledge-based society.

⁴² Freidson 2001.

om det svenska professionella skiktet tillfrågades 8 500 professionella, representerande sjutton yrkeskategorier, om sina erfarenheter av olika former av verksamhetsstyrning samt olika styrformers effekter på arbetets kvalitet.⁴³ Av medlemmarna i båda lärarförbunden, SACO-anslutna Lärarnas Riksförbund (LR) och TCO-anslutna Lärarförbundet (Lf), ansåg en övervägande majoritet, i likhet med flera andra yrkesförbund med medlemmar huvudsakligen verksamma inom offentlig sektor (läkare, sjuksköterskor, socionomer, poliser), att den politiska, byråkratiska och ekonomiska styrningen ökat under senare år.⁴⁴

TABELL 4.1 Andel lärare som menade att styrningen ökat, styrform/lärarförbund (%) i jämförelse med universitetslärare samt medelvärdet för samtliga sjutton yrkeskategorier.⁴⁵

	Den politiska styrningen har ökat	Den byråkratiska styrningen har ökat	Den ekonomiska styrningen har ökat
Lärarnas Riksförbund (LR)	69	79	81
Lärarförbundet (Lf)	51	59	72
Universitetslärare	48	72	73
Medelvärde (baserad på samtliga 17 yrken) ⁴⁶	45	59	73

Av de båda lärarkategorierna var det främst LR-anslutna som låg högt i förhållande till medelvärdet för samtliga yrkeskategorier i undersökningen, högre än både Lf och universitetslärarna. När det gäller den politiska styrningen uppvisade LR det högsta värdet i undersökningen. I bedömningen av byråkratisk och ekonomisk styrning svarade läkare för det högsta värdet. Vidare tillhörde LR och Lf de yrkesförbund där en mycket hög andel av medlemmarna (LR 90 procent och Lf 84 procent) uppgav att arbetstakten ökat och att

43 Brante, Johnsson, Olofsson & Svensson 2015.

44 LR organiserar lärare med *behörighet* för undervisning i ungdomsskolan, vuxenutbildning, högskola och universitet samt behöriga studie- och yrkesvägledare. Lf organiserar *anställda* och studerande lärare och pedagoger i samtliga skolformer samt studie- och yrkesvägledare och skolledare.

45 Brante et al. 2015.

46 Arkitekt, behandlingsassistent, biomedicinsk analytiker, ekonom, civilingenjör, jurist, läkare, lärare Lf, lärare LR, miljöinspektör, officer, polis, präst, psykolog, sjuksköterska, socionom, universitetslärare.

detta haft en negativ inverkan på arbetets kvalitet. En övervägande majoritet (LR 90 procent och Lf 84 procent) menade att arbetsintensiteten ökat i takt med ökande administrativa sysslor vid sidan av kärnverksamheten. Dessa resultat styrks av Skolverkets tidigare undersökningar. I Skolverkets kartläggning av grundlärares arbetstid uppgav lärarna att de använde en stor del av arbetstiden åt administration och dokumentation, endast cirka en tredjedel av den totala arbetstiden ägnades åt undervisning.⁴⁷ Enligt Brante med flera tillhörde lärarna de yrkeskategorier som i högst utsträckning uppgav att den ökade styrningen påverkat deras arbete negativt. Flertalet (LR 74 procent och Lf 68 procent) menade att rationaliseringar och besparingskrav i hög grad inneburit att de inte kunde utföra sitt arbete på ett sätt som gjorde dem tillfredsställda med sin arbetsinsats. Den ekonomiska styrningen är den styrform som enligt lärarna ökat mest. Med denna styrform har nya kvalitetsmått införts och konkurrerat med professionens.

Lärarlegitimation – ökad lärarautonomi eller ökat arbetsgivarinflytande?

Skolans kommunalisering och skolverksamhetens avreglering innebar radikalt förändrade förutsättningar och villkor i skolan som arbetsorganisation. Decentraliserat huvudmannaskap, rektors utvidgade mandat som verksamhetsansvarig vid den enskilda skolenheten, individuell lönesättning och ökad lönespridning, lärarlegitimation och karriärtjänster har ur flera aspekter förändrat relationerna mellan skolans huvudmän, rektorer och lärare.⁴⁸ Huvudmännen har det övergripande ansvaret för verksamheten, men rektor har huvudansvaret för den pedagogiska verksamheten vid skolenheten och att denna följer mål och riktlinjer i skollag, läroplaner och övriga styrdokument. Rektor har således ett starkt statligt mandat som ytterst verksamhetsansvarig och som arbetsgivarrepresentant.⁴⁹ Rektorer och lärare verkar utifrån tydligt avgränsade positioner och representerar olika professionstyper och professionsgenerationer, preprofession respektive välfärdspension.

⁴⁷ Skolverket 2013.

⁴⁸ Individuell lönesättning infördes med avtalet 1995/1996 då tariffsystemet avskaffades, SOU 2014:5.

⁴⁹ Jämför SFS 2010:800, 2 kap. 9 §.

Rektor som preprofession

Utöver vidareutbildning för högre skolstadier och specialläraryt utbildning har det funnits få karriärvägar för lärare. Rektors- eller studierektorstjänst var en karriärväg förunnad endast ett fåtal. Rektorstiteln var tidigare reserverad för universitetens, lärarseminariernas och läroverkens högsta ledare, folkskolans ledare titulerades överlärare. Med grundskolereformen överfördes rektorstiteln även till grundskolans högsta ledare.⁵⁰ I samband med kommunaliseringen omorganiserades skolverksamheten till mindre rektorsområden och skolenheter. Antalet rektorstjänster ökade i syfte att möjliggöra för rektorer att verka som kommunala mellanchefer och lärarnas pedagogiska ledare. Läsåret 1988/1989 (året innan kommunaliseringen av skolan fullbordades) var antalet rektorer i samtliga skolformer på grund- och gymnasienivå drygt 2 000, varav 14 procent var kvinnor. Läsåret 2013/2014 var antalet skolledare med rektorstitel nästan 6 000. Av grundskolans rektorer var 65 procent kvinnor, av gymnasieskolans 46 procent. Under denna period avgränsades rektorsområdena och rektorernas verksamhetsansvar från enheter med i genomsnitt cirka 60 till endast 20 lärare per grundskole- och gymnasieenhet.⁵¹

Rektorsrekryteringen sker sedan ändringen i skollagen år 1991 ur yrkeskategorier med varierande utbildningsbakgrund och inte nödvändigtvis bland behöriga lärare för skolstadiet eller skolformen.⁵² En medveten strategi från kommunernas sida har sedan 1990-talet varit att rekrytera rektorer externt från andra skolor och kommuner. Ytterligare en tendens är att omsättningen på rektorer är hög, vilket i kombination med extern rekrytering försvagat banden till lärarkollegiet.⁵³ Slutsatsen är att *kollegial styrning*, en central aspekt av professionen som idealtyp vilken förutsätter att rektorer rekryteras internt inom lärarkollegiet, har fått ge vika för *extern vertikal styrning* syftande på extern rektorsrekrytering och rektors framskjutna position som mellanchefer i den kommunala chefshierarkin.⁵⁴

Om vi betraktar läkare som exempel på första generationen professioner

50 Sedan 2018-07-01 är rektor en gemensam titel för alla dem som leder och samordnar det pedagogiska arbetet i samtliga skolformer från förskola till högskola.

51 SCB 1990 samt SCB 2015a.

52 Med 1991 års ändring i skollagen blev det möjligt för andra än lärare att söka rektorstjänst, SFS 2010:800, 2 kap. 11 §.

53 Ekholm et al. 2000 s. 108; Skolverket 2015e.

54 Jämför t.ex. Persson 2003; Persson et al. 2004.

eller den klassiska professionstypen och lärare som en andra generation, s.k. nya professioner eller välfärdsprofessioner, kan skolledarna sägas tillhöra en tredje generation, preprofessioner.⁵⁵ Sedan SACO-anslutna Sveriges Skolledarförbund bildades år 1966 drivs frågan om skolledare som egen profession skild från läraryrkena. Professionaliseringsambitionerna är höga och rektorerna har tillägnat sig flera klassiska professionsattribut som organisering i yrkesförbund, yrkesetiskt program och en högskoleförlagd utbildning med ämnet utbildningsledarskap som vetenskaplig bas. Men i likhet med andra preprofessioner är den yrkesspecifika kunskapsbasen relativt svag. Rektorers gemensamma kunskapsbas utgörs av en befattningsutbildning motsvarande en termins heltidsstudier.⁵⁶ Åren 2009 till 2014 hade drygt hälften av landets rektorer genomgått utbildningen som sedan 2010 är obligatorisk för nyanställda rektorer.⁵⁷ Enligt Elisabet Nihlfors och Olof Johansson har rektor som kommunal mellanchefer en förhållandevis svag position.⁵⁸ För att stärka rektorers position i förhållande till kommunala skolchefer och skolpolitiker föreslog författarna bland annat en påbyggnad av rektorsutbildningen med master- och doktorsutbildning inom området utbildningsledning.⁵⁹ Mellancheferpositionens dilemman blir tydliga även i förhållande till lärarna. Då kommunaliseringen av skolan genomfördes under 1990-talets lågkonjunktur blev rektorers roll i ekonomistyrning och budgetarbete mer framträdande än rollen som pedagogisk ledare och förvaltare av ett ökat lokalt handlingsutrymme. Ekonomiska åtstramningar och vad som tolkats som kommunala huvudmäns åsidosättande av skolverksamheten blev ett lärarfackligt diskussionsämne. På den enskilda skolan kunde detta ge upphov till konflikter om resursfördelning, vikarieförsörjning och annat, vilket tydliggjorde avståndet mellan rektor som arbetsgivarrepresentant och lärarna.

Trots rektorstitelns långa historia som höjdpunkten på en yrkesintern karriärordning har grund- och gymnasieskolerektorer numera, utöver den relativt nyinrättade vetenskapliga kunskapsbasen, ytterligare ett drag gemensamt med andra preprofessioner. Likt flera av tredje generationens

⁵⁵ För olika professionstyper, se Brante 2014.

⁵⁶ Skolverket 2015e.

⁵⁷ Skolverket 2015g samt SFS 2009:1521.

⁵⁸ Nihlfors & Johansson 2013.

⁵⁹ Det har inrättats magister- och masterprogram samt forskarutbildning i utbildningsledarskap/utbildningsledning/pedagogiskt ledarskap vid ett flertal svenska universitet.

professioner är de en yrkeskategori vars professionalisering är nära förbunden med NPM och nya former av politisk-administrativ och ekonomisk styrning. Ett illustrerande exempel är rektors centrala roll vid utfärdandet av lärarlegitimationen under perioden 2011 till 2014. Rektor som arbetsgivarrepresentant (undantagen kraven på lärarutbildning och lärarlegitimation) stod för den avgörande och slutgiltiga bedömningen av nyexaminerade lärares yrkeskompetens och lämplighet att utöva läraryrket.

Lärare som välfärdsprofessioner och legitimationsyrken

Yrkeslegitimation anses inom professionsforskningen vara en stark indikator på framgångsrik professionell stängning. Stängning som yrkesmonopol, dvs. yrkesutövarnas monopol över den praktiska tillämpningen av ett visst specifikt kunskapsområde, förväntas bidra till förstärkt jurisdiktion och diskretion i yrkesutövningen. Om yrkesmonopolets centrala betydelse för ensamrätten att utöva ett yrke och ansvara för yrkesverksamhetens innehåll och kontroll skriver Freidson:

... monopol är en central dimension av professionalism som styrningslogik. Monopol är motsatsen till fri konkurrens och marknadsstyrning /.../ Jurisdiktion eller diskretion i yrkesutövningen motverkar (byråkratiska) ledningskoncept som utgår från att effektivitet uppnås genom minimerad diskretion.⁶⁰

Enligt Freidson verkar yrkescertifiering och legitimation försvagande på externa styrningslogikers inflytande över professionen. Men det finns trots allt starka skäl till problematisering av lärarlegitimation som förstärkt autonomi. Den ursprungliga versionen av lärarlegitimation utfärdades på grundval av dels lärarexamen, dels lämplighetsprövning i arbetslivet. Förfarandet innebar, i motsats till Freidsons antagande ovan, en tydlig förstärkning av arbetsgivarinflytandet på professionens bekostnad. Kommun- och privatanställda rektorers bedömningar utgjorde en central, för att inte säga avgörande del av legitimationsunderlaget. En nyexaminerad lärare blev behörig först efter en av rektor godkänd ettårig introduktionsperiod. Rektor förutsattes utifrån av Skolverket utarbetade kompetensprofiler bedöma läraraspiranten med hjälp av ett tjugotal indikatorer på didaktiska

⁶⁰ Freidson 2001, s. 3, författarens översättning.

och sociala kompetenser.⁶¹ En studie av rektorers agerande i samband med lämplighetsprövningen visade att rektorerna prioriterade sociala indikatorer som läraraspirantens förmåga till samverkan i skolan som arbetsorganisation och i förhållande till externa aktörer i skolans omvärld, före ämnes-teoretiska och ämnesdidaktiska kompetenser.⁶²

Lärarförbunden och framför allt LR har sedan 1990-talet knutit stora förhoppningar till lärarlegitimation som ett viktigt steg mot högre status som profession.⁶³ Yrkeslegitimation och introduktionsår förväntades höja utbildningens status och likt yrkesutbildningarna till läkare, jurist och psykolog locka högpresterande studenter. Lärarförbunden tillsammans med regeringen förespråkade en s.k. dubbel kvalitetssäkring, dubbel i bemärkelsen grundad i både akademisk yrkesexamen och arbetsgivarbedömning.⁶⁴ Lärarförbunden drev frågan om introduktionsåret med läkares AT-tjänstgöring som förebild. Från lärarutbildningshåll var man kritisk till att legitimationen inte utfärdades direkt i samband med examen (vilket gäller för flertalet svenska legitimationsyrken) utan som ett arbetsgivarintyg efter ett år i yrkeslivet.⁶⁵ Med arbetsgivarintyget som slutgiltigt underlag öppnade certifieringsförfarandet upp för extern styrning och kontroll (grundad i offentliga och enskilda arbetsgivarintressen).

Att efterlikna läkarutbildningens upplägg förväntades gynna rekryteringen av studenter med höga meritvärden. Lärarutbildningen är den största högskoleutbildningen på ett fält med flera konkurrerande utbildningsalternativ. Lärarutbildningen har i regel låga antagningskrav och dörren till läraryrket har öppnats även för studenter med svaga skolmeriter. Detta är inte heller något nytt fenomen. På 1940-talet fanns en stor oro över rekryteringen till läroverksläraryrket. Dåvarande Lärarnas Riksförbund gav styrelsen i uppdrag att i skriftlig form avråda vissa studenter från att aspirera på läraryrket.

61 SKOLFS 2011:37.

62 Fransson 2012, jfr även Solbrekke & Englunds (2014) analys av kompetensprofiler och indikatorer.

63 Jämför t.ex. *Skolvärlden* 2013:2.

64 Proposition 2010/11:20.

65 Legitimation utfärdad på grundval av yrkesexamen gäller för t.ex. sjuksköterskor, psykoterapeuter och fysioterapeuter. Ett mindre antal yrkeslegitimationer kräver intyg utfärdat av arbetsgivare, t.ex. läkare, psykolog, kiropraktor och ortopedingenjör, enligt Socialstyrelsen.

Det hände ofta att studenter, som misslyckats på andra banor, började studera vid de filosofiska fakulteterna i förhoppning om att, trots klena kvalifikationer, lyckas komma in på lärarbanan. Därför borde en allvarlig maning riktas till de studerande att noga besinna sig, innan de tog steget in på läroverksbanan.⁶⁶

Med yrkeslegitimation garanterar staten yrkesutövarens behörighet och kompetens, vilket kan bidra till ökad kognitiv och social legitimitet och därmed ökat förtroende från allmänhetens sida. Men yrkeslegitimation utfärdas inte enbart till yrkeskategorier med professionsstatus som klassiska professioner. Bland svenska legitimationsyrken, som främst återfinns inom medicinens och veterinärmedicinens fält, varierar både utbildningsnivå och position på arbetsmarknaden, från professioner som läkare och veterinärer till yrken som dietister och djurskötare. Det finns således flera skäl till förhoppning i enlighet med Freidsons resonemang, men även till en viss skepticism när det gäller legitimationens betydelse för läraryrkenas attraktivitet och professionalisering.

Motstridiga professionaliseringsagendor

Den borgerliga regeringens argument för införandet av lärarlegitimation skilde sig i väsentliga avseenden från lärarförbundens. Förbundens argumentering gick i stort sett ut på att läraryrkena genom statlig auktorisation skulle tillmätas den högre yrkesstatus de förtjänade, större autonomi i yrkesutövningen och högre förtroende från allmänheten. Regeringen motiverade legitimationens införande med behovet att höja kvaliteteten på den samlade lärarkåren (då svenska skolan försämrat sin position i internationella mätningar och internationell forskning pekade på lärares avgörande betydelse för elevers skolresultat), tydliggöra lärares individuella yrkesansvar (läraren borde ta ett större ansvar i och för skolan som mål- och resultatstyrd organisation) samt stärka lärarutbildningarnas attraktionskraft (attrahera studenter med höga betyg). Återkommande argument från regeringens sida var förstärkt kvalitetssäkring genom ökat arbetsgivarinflytande och ökad rättssäkerhet för tredje man.⁶⁷

⁶⁶ *Lärarnas Riksförbund 1884–2000*, s. 114.

⁶⁷ Proposition 2010/11:20.

Trots delvis motstridiga uppfattningar om lärares nuvarande och framtida yrkesstatus och arbetsvillkor var lärarförbunden och den borgerliga regeringen överens om huvudprinciperna för utfärdandet av lärarlegitimation. Den dubbla kvalitetssäkringen visade sig emellertid snart vara administrativt komplicerad och tidskrävande för både rektorer och Skolverket.⁶⁸ Sedan 2014 har yrkesprövningen tagits bort och legitimationen utfärdas enbart på grundval av lärarexamen. Regeringens argument för slopandet av den dubbla kvalitetssäkringen var att yrkesprövningen kommit att utgöra en orimligt stor administrativ arbetsbörda som haft en bromsande effekt på lärarrekruteringen.⁶⁹ Även med yrkesprövningen borttagen har rektor som arbetsgivarrepresentant ett stort inflytande i förhållande till legitimerade lärare, inte minst genom att rektor har det övergripande ansvaret för att betygssättningen sker enligt skollagen och övriga för skolverksamheten styrande författningar. Huvudprincipen är, förutom att endast legitimerad lärare ska komma i fråga för tillsvidareanställning, att endast legitimerad lärare får sätta betyg. Om undervisande lärare inte är legitimerad ska betygssättningen ske tillsammans med legitimerad lärare. Om dessa lärare inte är överens och legitimerad lärare inte är behörig i ämnet eller om betyget av någon anledning är oriktigt, ska betyget beslutas av rektor.⁷⁰ I en konkurrensutsatt skola har rektor liksom lärare att hantera marknadskrafterna och påtryckningar från elever och föräldrar. Av en enkätundersökning genomförd av Lärarnas Riksförbund framgick att var tredje lärare inom kommunal sektor och fyra av tio i fristående skolor upplevt att rektor försökt påverka betygssättningen.⁷¹ Karolina Parding och kollegors enkätstudie om hur gymnasielärare skattar sina arbetsvillkor efter friskolereformen ger vetenskapliga belägg för att påtryckningsförsök förekommer. Gymnasielärarna menade vidare att rektorer, elever och vårdnadshavare gör alltför stora anspråk på att styra lärares arbete.⁷² Lärarlegitimationen till trots finns således ett inte obetydligt utrymme även för andra olika styrningslogiker än professionens.

68 U2013/7686/S.

69 Förskolläraren/läraren skulle enligt SKOLFS 2011:37 praktiskt och skriftligt reflektera över planering, genomförande och utvärdering av undervisningen, undervisningspraktikens teoretiska förankring samt den egna förmågan till samverkan. Rektor, som stod för bedömningsunderlaget till Skolverket, förväntades dokumentera samtal, klassrumsbesök och andra möten med läraraspiranten under introduktionsåret.

70 SFS 2010:800, 3 kap. 14, 16 och 19 §§.

71 Lärarnas Riksförbunds PM 2016-10-12.

72 Parding et al. 2018.

Professionalism som styrningslogik och läraryrkenas professionalisering

Läraryrkenas professionalisering kan delas in i olika faser med utgångspunkt från hur professionalisering definieras, av professionen själv eller av externa aktörer. Den första fasen, från 1880- till 1940-talet, utmärktes av lärares interna professionaliseringsstrategier, som bildandet av yrkesförbund och försöken att skapa yrkesmonopol genom tillämpning av olika former av stängningsstrategier. Den andra fasen präglades av välfärdsstatens sekulariserings- och moderniseringsambitioner att förvetenskapliga lärarutbildningen och skolundervisningen. Den kulminerade i högskolereformen 1977 då samtliga lärarutbildningar inkluderades i den högre utbildningens fält. Till skillnad från den första utmärktes denna andra fas av i förhållande till läraryrkena externt påbjuden och definierad professionalisering genom statliga ambitioner och interventioner. Den tredje fasen präglades av 1980- och 1990-talens nyliberalt influerade utbildningspolitik med decentralisering, avreglering och talet om lärares utvidgade professionalism och handlingsutrymme. Även denna fas kännetecknades av extern professionaliseringsretorik och anpassning av lärarutbildning och lärares yrkesutövning till ökad extern styrning och kontroll.⁷³ De tre faserna satte var och en för sig en mer eller mindre distinkt prägel på lärarförbundens agerande för ökad kognitiv och social legitimitet.⁷⁴ Under den tredje fasen framförde förbunden krav på införande av yrkeslegitimation och möjligheter för lärare att göra karriär i yrket. Lärarlegitimations- och karriärstegsreformerna infördes stegvis från år 2011 respektive 2013. Lärarnas Riksförbund konstaterade förnöjt att de ensamma drivit legitimationsfrågan sedan kongressen 1992 och att de äntligen vunnit skolpolitikernas gehör.⁷⁵ Reformerna, burna av lärarförbunden i allians med ledande skolpolitiker, kan betraktas som inledningen på en fjärde fas i läraryrkenas professionalisering. Professionaliseringsprojektet framstår dock som alltmer problematiskt. Lärarlegitimation som förstärkt jurisdiktion och diskretion i yrkesutövningen går i princip stick i stäv med ökad extern styrning, ett starkare kundfokus och ökat spelrum för marknadskrafterna.

73 Flera svenska forskare argumenterade för att den intensifierade externa styrningen verkat deprofessionaliserande, t.ex. Beach 2008; Stenlås 2009; Lilja 2013.

74 De tre första faserna behandlas i Nilsson Lindström & Beach, 2013 samt 2019.

75 Jämför *Skolvärlden* 2013:2.

Med denna fjärde och spänningsfyllda fas som utgångspunkt och spelrum, hur långt har lärarna lyckats driva professionaliseringsprocessen och ambitionerna att uppnå professionsstatus i paritet med den klassiska professionstypen? Frågan diskuteras utifrån Freidsons idealtyp av professionalism som en av tre konkurrerande styrningslogiker.⁷⁶ Byråkratin som styrningslogik utgår från grunddragen i Webers idealtyp (hierarkisk organisationsstruktur, centraliserat beslutsfattande, specificerade arbetsuppgifter, befattningar och karriärvägar). Adam Smiths och nyliberalismens förgrundsgestalt Milton Friedmans teorier om den fria marknaden som ekonomisk huvudprincip överförd till offentlig verksamhet utgör grunderna för marknaden som styrningslogik. Freidsons idealtyp för professionalism som en tredje logik består av fem grundläggande komponenter – erkänd abstrakt och esoterisk kunskapsbas förvärvad genom flerårig formell yrkesutbildning, av professionen kontrollerad yrkesutbildning, arbetsdelning och arbetsmarknad samt utvecklad yrkesetik. Komponenterna utgör grunden för professionalism som styrningslogik, dvs. professionens makt över arbetets organisering, innehåll och kontroll. I den utsträckning statligt utfärdad lärarlegitimation verkar monopoliserande, trots starka inslag av externa styrningslogiker, skulle den i linje med Freidsons argumentering stärka läraryrket som profession i förhållande till både statlig/kommunal byråkrati och marknad. I det följande avsnittet behandlas läraryrkets professionalisering utifrån dimensionerna kunskapsbas, yrkesutbildning, arbetsdelning, arbetsmarknad och yrkesetik. Vid jämförelser mellan huvudkomponenterna i Freidsons modell över professionalism som styrningslogik och införandet av lärarlegitimation och nya karriärvägar finner vi att lärarna i vissa om än begränsade avseenden flyttat fram sina positioner.

Utbildningsvetenskap som läraryrkenas kunskapsbas

Sedan 1946 års skolkommision har betydelsen av läraryrkets och skolorundervisningens vetenskapliga grund betonats och i efterföljande utredningar diskuterats och ifrågasatts.⁷⁷ Den forskning som bedrevs vid pedagogiska institutioner kritiserades i 1990-talets utredningar för att inte ha

⁷⁶ Freidson 2001.

⁷⁷ Jämför Nilsson Lindström & Beach 2013 och 2019.

breddat lärarutbildningens forskningsbas och inte producerat tillräckligt många doktorer för att fylla lektorstjänsterna i lärarutbildningen.⁷⁸ 2000-talets skolutredare och expertgrupper förespråkade ett nytt vetenskapsområde och ett nytt forskningsråd. Den socialdemokratiska regeringen inrättade Utbildningsvetenskapliga kommittén (UVK) inom Vetenskapsrådet i syfte att stödja forskning med relevans för lärarutbildning och lärares yrkesverksamhet.⁷⁹

Utbildningsvetenskaplig forskning definieras av UVK som forskning om bildning, utbildning, undervisning, fostran och lärande. Syftet är att utifrån olika ämnesdiscipliner och didaktiska perspektiv bredda och fördjupa läraryrkets vetenskapliga kunskapsbas. En för yrket specifik vetenskaplig kunskapsbas betraktas av flertalet professionsforskare som en given förutsättning för kognitivt och socialt legitimerat yrkesmonopol.⁸⁰ Utbildningsvetenskap, i likhet med omvårdnadsvetenskap i sjuksköterskeutbildningen och socialt arbete i socionomutbildningen, kan sägas vara ett försök att svara mot den enligt Aant Elzinga för professioner karaktäristiska ”one-to-one”-relationen mellan profession och en specifik akademisk disciplin.⁸¹ Thomas Brante beskriver den professionella strukturen som en beständig och självförstärkande relation mellan en viss typ av vetenskap, ett objekt och en praktik.⁸² Utifrån denna modell utgör utbildningsvetenskap, eleven och skolundervisningen de tre hörnstenarna i läraryrkets professionella struktur. I följande avsnitt diskuteras förutsättningarna för utbildningsvetenskap som professionsspecifik vetenskaplig kunskapsbas.

Utbildningsvetenskap som lärarprofessionernas vetenskapliga hemvist och som nyinrättat forskningsområde behandlas i en antologi redigerad av Bengt Sandin och Roger Säljö.⁸³ Sandin och Säljö fann att med inrättandet av utbildningsvetenskap tydliggjordes ett forskningsområde som tidigare varit skymt av andra indelningsgrunder, fakultetsmässiga såväl som ämnesmässiga. De beskrev utbildningsvetenskap som ett fält under formering. Inom fältet pågår kampen om tolkningsföreträde mellan olika forskningsintressen, vissa med betoning på praktikinära forskning och

⁷⁸ SOU 1999:63, s. 257.

⁷⁹ Proposition 2000/01:3.

⁸⁰ Elzinga ur Torstendahl & Burrage 1990, s. 171.

⁸¹ Elzinga 1990.

⁸² Brante 2014.

⁸³ Sandin & Säljö 2006.

andra med betoning på akademiska traditioner och med höga teoretiska anspråk. Utbildningsvetenskap låter sig därför inte entydigt definieras, konstaterade författarna. Kampen avspeglar det faktum att pedagogisk forskning bedrivits i två åtskilda forskningsmiljöer, universitetens respektive lärarutbildningens, med olika inriktning och relevans i förhållande till läraryrket.⁸⁴ I Ingrid Carlgrens antologibidrag betonas betydelsen av lärarutbildnings- och praxisnära grundforskning, en forskningsinriktning som hon menar kan bidra till en förstärkning av lärares kunskapsbas och därmed motverka läraryrkets deprofessionalisering. Tidigare skolforskning bedrevs inom pedagogik som akademisk disciplin, och pedagogikämnets kopplingar till utbildningen av lärare och till lärares yrkesverksamhet var svaga eller obefintliga. Den pedagogiska forskningen har av tradition verkat i skolpolitikens tjänst genom att inriktas på utvärdering av skolreformer och produktionen av tester och forskningsunderlag i samband med nya reformförslag. Carlgren efterlyste närstudier av verksamheten i förskolor och skolor samt forskning som utgår från pedagogers arbetsuppgifter. Avsaknaden av denna typ av praxisnära studieobjekt, menade Carlgren, är det tomrum som utbildningsvetenskap som ny vetenskap förväntas fylla.⁸⁵

Andra forskare har uttryckt farhågor snarare än förväntningar. Utbildningsvetenskap som flervetenskapligt forskningsområde problematiserades i en kritisk rapport från Utbildningsvetenskapliga kommittén. I studien om forskningskommunikation och publiceringsmönster konstaterade rapportens författare, Mikael Hansen och Sverker Lindblad, att svenska utbildningsvetenskapliga forskare var knutna till ett flertal olika ämnesdiscipliner, publicerade sin forskning i en rad olika tidskrifter, men refererade till varandra i högst begränsad utsträckning. Slutsatsen var att svensk utbildningsvetenskaplig forskning kunde beskrivas med begreppet ”fragmented adhocracy”, vilket innebar en hög grad av oberoende forskare emellan men samtidigt stor osäkerhet och oenighet kring hur forskningsresultat tolkas och värderas. Slutsatsen var att detta ledde till gränsdragningsproblem och svårigheter att upprätthålla autonomi i förhållande till andra vetenskapsområden och till externa intressenter inom politik och arbetsliv.⁸⁶

84 Enligt Linnér & Westerberg (2001) har universitetsforskningen uppfattats som deskriptiv och analyserande, lärarutbildningsforskningen som ideologisk och normativ.

85 Sandin & Säljö 2006.

86 Hansen & Lindblad 2010.

Utbildningsvetenskap som forskningsområde, dess inriktning och innehåll, kartlades tio år efter dess inrättande av Utbildningsvetenskapliga kommittén. Underlaget var beviljade bidrag från de tre största forskningsfinansiärerna: Vetenskapsrådet (som stod för 85 procent av beviljade medel), Riksbankens jubileumsfond och Forskningsrådet för arbetslivsforskning. Kartläggningen omfattade totalt 345 ansökningar under perioden 2005–2010. Resultaten visade att utbildningsvetenskaplig forskning bedrevs vid flera olika lärosäten och i olika organisatoriska former som ämnesinstitutioner, som enskilda fakulteter eller som fakultetsövergripande verksamhet med i flertalet fall organisatoriska kopplingar till lärarutbildning.⁸⁷ Den forskning som prioriterats av finansiärerna var främst inriktad på områdena ”Individens lärande” (forskning om kunskapsutveckling, IKT, frågor om pedagogisk psykologi och utvecklingspsykologi), ”Utbildningssystem” (forskning om betygs- och urvalssystem, läroplansteori, styrning och ledning, utbildningsekonomi, utbildningspolitik) och ”Didaktik” (forskning med inriktning på både allmänna och ämnesspecifika didaktiska frågeställningar samt specialpedagogik).⁸⁸ Medelstillelningen uppdelat per ämne ger en tydligare bild av utbildningsvetenskap som lärarutbildningens tvärvetenskapliga kunskapsbas.

TABELL 4.2 Ämnesmässig fördelning av medel till utbildningsvetenskaplig forskning under åren 2005–2010 i procent.⁸⁹

Pedagogik	30
Didaktik	24
Samhällsvetenskap (främst sociologi, psykologi, statsvetenskap och nationalekonomi)	28
Humaniora (främst historia och språkvetenskap)	14
Övriga ämnen	4

För skolforskningens utveckling och spridning inrättades år 2015 Skolforskningsinstitutet, en statlig myndighet med uppdrag att validera skolforskning med avseende på kvalitet och relevans, sammanställa och sprida

⁸⁷ Broady et al. 2011.

⁸⁸ Utöver de tre som nämnts har medel beviljats till områdena Värdefrågor, Utbildningshistoria, Effektstudier, Professioner och Grupprocesser, Broady et al. 2011, s. 54.

⁸⁹ Källa: Bearbetning av statistik ur Broady et al. 2011.

forskningsresultat av god kvalitet, identifiera nya forskningsområden samt utlysa och fördela medel för praktisk forskning. Lärarprofessionerna omnämns inte specifikt; institutet vänder sig till alla mer eller mindre involverade i skolundervisning.⁹⁰ Myndighetens uppdrag är att validera och omtolka forskningsresultat för praktisk tillämpning på fältet, men verksamhetsbeskrivningens innehåll förmedlar ett intryck av forskningsimplementering som envägskommunikation.⁹¹ För forskningens spridning och tillämpning lär det krävas ansatser till ett intensifierat utbyte mellan aktörerna *Skolforskningsinstitutet* (som anslagsgivare och ansvariga för skolforskningens inriktning och spridning), *skolforskare* (svenska skolforskare med externa anslag åren 2005–2010 var spridda över 31 lärosäten och fyra forskningsinstitutet och utgjorde sammanlagt 290 skolforskningsmiljöer)⁹² och *lärarprofessionerna*.

Resultat från den tidigare refererade studien av Brante med flera tyder på att Skolforskningsinstitutet som länk mellan forskning och profession står inför stora utmaningar. I studien tillfrågades professionerna i vilken utsträckning yrkesutövningen baserades på olika typer av kunskap, som vetenskaplig kunskap, nya forskningsrön etc.⁹³ Resultaten för lärarnas del med avseende på vetenskapsförankring och betydelsen av att uppdatera sig forskningsmässigt skilde sig från professioner som universitetslärare, läkare och psykologer. Som framgår av tabellen nedan kan vi även skönja vissa skillnader lärarförbunden emellan när det gäller synen på i vilken utsträckning yrkesutövningen baseras på vetenskaplig kunskap. Skillnaderna är mindre när det gäller ny forskning och behovet av att följa den vetenskapliga kunskapsutvecklingen, där båda förbunden ligger under medelvärde. Detta är problematiskt i förhållande till skollagens formuleringar om undervisning på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet, vilket enligt Skolverkets tolkning förutsätter att lärare tar del av nya vetenskapliga rön och följer diskussionen på skolforskningsfronten.⁹⁴

⁹⁰ Skolforskningsinstitutet 2015a.

⁹¹ Skolforskningsinstitutet 2015b.

⁹² Broady et al. 2011.

⁹³ Brante et al. 2015.

⁹⁴ SFS 2010:800, 1 kap. 5 §, samt Skolverket u.å.

TABELL 4.3 I vilken utsträckning yrkesutövningen baseras på vetenskap som kunskapskälla och andel/förbund som angett svarsalternativet ”i mycket hög grad” i procent.⁹⁵

	Vetenskaplig kunskap	Ny forskning	Betydelsen av att följa den vetenskapliga kunskapsutvecklingen
Lärarnas Riksförbund (LR)	27	15	21
Läraryrket (Lf)	19	13	21
Universitetslärare	71	59	75
Medelvärde (baserat på samtliga 17 yrken)	26	16	27

Lärares kunskapsbas kan således, med utgångspunkt från refererade kartläggningar och forskningsstudier, beskrivas som ämnesmässigt heterogen. Dess vetenskapliga förankring är svag i bemärkelsen att länken mellan vetenskaplig kunskap och praktisk yrkesutövning är mindre tät. Kunskapsbasens tvärvetenskapliga och vetenskapsteoretiskt heterogena karaktär särskiljer nya professioner eller välfärdsprofessioner från den klassiska professions-typen. Då konkurrens uppstår mellan motstridiga ontologiska modeller och andra vetenskapsteoretiska antaganden försvåras utvecklingen av en allmänt erkänd yrkesspecifik kunskapsbas, menar Brante.⁹⁶

Den relativt låga graden av vetenskapsbaserad yrkesutövning till trots innebär lärarlegitimationen att lärarna tillerkänns ett visst mått av yrkesspecifik kunskap, kunskap vilken obehöriga inte förväntas besitta. Utbildningsvetenskap som fält under formering och med olika kunskapsintressen som strider om tolkningsföreträde komplicerar frågan om lärarspecifik kunskap. Vi utgår istället från att den dominerande versionen av lärarkunskap finns operationaliserad i den utbildningsvetenskapliga kärnan, en obligatorisk del av samtliga lärarprogram.⁹⁷ I 2011 års lärarutbildning motsvarar den två terminers heltidsstudier och innehåller sju teman, allt från vetenskapsteori och forskningsmetodik till bedömning och betygssättning. I riktlinjerna för lärarlegitimationen skrivs bedömning och

⁹⁵ Källa: Brante et al. 2015.

⁹⁶ Brante 2014, s. 230.

⁹⁷ Utbildningsvetenskaplig kärna, UVK, är uppdelat på sju områden: Bedömning och betygssättning, Läroplansteori och didaktik, Skolväsendets historia, organisation och villkor, samt demokratins grunder, Sociala relationer, konflikthantering och ledarskap, Utveckling, lärande och specialpedagogik, Utvärdering och utvecklingsarbete och Vetenskapsteori och forskningsmetodik.

betygssättning fram som den specifika kompetens som skiljer legitimerad från icke-legitimerad.⁹⁸ Enligt skollagen ska legitimerad lärare sätta betyg, men som tidigare framgått finns det undantagsfall då rektor beslutar om betyget. Endast den som har lärar- eller förskollärlärolegitimation och är behörig får bedriva undervisning, enligt skollagens trettionde paragraf. Men i ett annat lagrum vidgas behörighetskraven. Obehörig kan anställas ett år i taget i de fall legitimerade sökanden saknas, den sökande har tillräcklig kompetens och det finns skäl att anta att den sökande är lämplig att bedriva undervisning.⁹⁹ Sett ur ett professionaliseringsperspektiv blir undantagen problematiska. Utvecklingen av en professionell struktur enligt Brantes modell motverkas av att även obehöriga kan bedriva skolundervisning. Freidson betonade att endast då certifiering är en förutsättning för inträde på arbetsmarknaden skyddar den professionen från de mest genomgripande effekterna av konkurrerande styrformer. Lärarlegitimationen har inte den stängningseffekten.

Akademisk yrkesutbildning och reducerade praktisk-pedagogiska inslag

Högskolereformen 1977 och den efterföljande 1988 års lärarutbildningsreform innebar anpassning till högskolelagen och portalparagrafen om utbildning grundad i vetenskap, beprövad erfarenhet och forskning. Sedan lärarutbildningsreformen 2011 är grundlära- (inriktning förskoleklass, år 1–3 och 4–6) och ämneslärarutbildningarna på avancerad nivå.¹⁰⁰ Utöver förlängning i tid har de senaste lärarutbildningsreformerna inneburit att ämnesstudierna ökat medan de praktisk-pedagogiska inslagen minskat. I 1988 års lärarutbildning omfattade den yrkespraktiska utbildningen sammanlagt två terminer.¹⁰¹ I 2001 års lärarutbildning ersattes den yrkes-

98 Skolverket 2016a.

99 SFS 2010:800, 2 kap. 18 §.

100 Förskollärarexamen är en yrkesexamen och omfattar 210 högskolepoäng. Grundlärares
examen (inriktning förskoleklass, år 1–3 och 4–6) omfattar 240 högskolepoäng, ämneslärares
examen inriktning årskurs 7–9 270 poäng samt ämnesläraresexamen inriktning gymnasieskolan
300 eller 330 högskolepoäng, SFS 1993:100.

101 Det praktisk-pedagogiska orienteringsblocket, inslagen av pedagogik-metodik i ämnesstudierna samt den praktisk-pedagogiska utbildningen skulle omfatta två terminer, proposition 1984/85:122.

praktiska utbildningen av verksamhetsförlagd utbildning (VFU) och omfattade en termins studier.

*Den verksamhetsförlagda delen av lärarutbildningen skall inte vara liktydig med den tidigare praktiken, utan faktiskt vara en ny utbildningsform i vilken teori och praktik förenas och där ämnesdidaktik ingår som en väsentlig del.*¹⁰²

Ämnesdidaktik ersatte metodik, ett skifte som motiverades med att undervisning och lärande skulle ske på vetenskaplig grund.¹⁰³ Metodikämnet var erfarenhetsbaserat och personligt buret av metodiklektorer, dvs. utbildade grundskole- och gymnasielärare som undervisade lärarkandidater samtidigt som de genom undervisning i övningsskolorna hade en fot kvar i läraryrket. Den praktiska yrkesutbildningens akademisering, i termer av verksamhetsförlagd utbildning, didaktik och kortare praktikinslag, är inte oproblematiskt. Enligt Tony Bechers studier av apotekares, sjuksköterskors och lärares villkor i 1980-talets Storbritannien fanns en stark tilltro till akademisering som ett led i yrkets professionalisering.¹⁰⁴ Samtidigt innebar akademiseringen att de yrkesverksamma inflytande över yrkesträningen försvagades då ansvaret för yrkesträningen överflyttas till akademien.¹⁰⁵ I likhet med Becher menade Elzinga att akademisering och yrkesföreträdares reducerade inflytande var problematiskt. Den ledde till ökade klyftor mellan teori och praktik med negativa följder för både yrkesutbildning och den yrkesspecifika forskningen förhållande till praktisk yrkesverksamhet.¹⁰⁶ Vid rekrytering av personal till de akademiserade yrkesutbildningarna hade universitetslärare företräde framför yrkesverksamma. En tydlig avgränsning av yrkesutbildningens teoretiska inslag i förhållande till de yrkespraktiska befastes och förstärktes. Denna intensifierade tudelning ledde, enligt Becher, till meningsskiljaktigheter mellan dem som utbildade till yrket och de yrkesverksamma om vad som utgjorde en relevant kunskapsbas. Finn Calander studerade svensk lärarutbildning efter reformen 2001 och kom fram till liknande slutsatser. Metodiklektorerna, som länken mellan

¹⁰² Utbildningsutskottets betänkande 2000/01:UbU3, s. 48.

¹⁰³ Enligt Gran 1995 är didaktik ett vidare begrepp än metodik och med en betoning på vetenskaplig förankring.

¹⁰⁴ Becher 1990.

¹⁰⁵ Becher ur Torstendahl & Burrage 1990, s. 134.

¹⁰⁶ Elzinga 1990.

akademi och profession, ansågs inte kompetenta att bedriva vetenskapligt grundad undervisning och ersattes av ämnesutbildade universitetsadjunkter. Detta fick, enligt Calander, negativa konsekvenser för yrkesutbildningens förankring i praktisk yrkesverksamhet och formeringen av yrkesidentitet, framför allt grundlärares.¹⁰⁷

Akademiseringen av lärarutbildningen har således visat ett janusansikte, å ena sidan högre status jämfört med tidigare lärarhögskoleutbildning, å andra sidan minskat inflytandet från de i professionen yrkesverksamma. Ytterligare en aspekt som talar för att lärares inflytande över yrkesutbildningen försvagats är lärarnas minskade möjligheter att påverka sin fortbildning. I samband med kommunaliseringen lades länsskolnämndernas fortbildningsorganisation ned, det statliga fortbildningsanslaget upphörde och B-avdraget (möjligheten att uppgradera ämneskunskaperna genom att studera på heltid med en tredjedels löneavdrag) försvann. Det blev istället upp till huvudman att avgöra vilka medel och vilken typ av fortbildning som genomfördes. Detta ledde till att av lärarprofessionen definierade behov av ämnesmässig och pedagogisk fördjupning konkurrerade med av arbetsgivarna definierade verksamhetsbehov.¹⁰⁸ Enligt studien av Parding med flera upplevde endast var fjärde offentligtanställd gymnasielärare och fyra av tio anställda av skolföretag att arbetsgivarens erbjudande om kompetensutveckling täckte de egna behoven.¹⁰⁹ Yrkesverksamma lärares handlingsutrymme i yrkesutbildning och fortbildning har således försvagats, vilket tyder på att lärarprofessionerna i lägre utsträckning än tidigare svarar mot den tredje dimensionen av Freidsons idealtyp.

Arbetsdelning, karriärtjänster och utmanad kollegialitet

Freidsons begrepp diskretionär specialisering avser den specifika typ av specialisering som skiljer professioner från andra yrken genom höga krav på i flerårig formell yrkesutbildning grundlagd förmåga till flexibilitet och inkännande vid bedömning och hantering av grannlaga och kvalitativt sett skilda arbetsuppgifter.¹¹⁰ Läraryrkets specialisering var ett centralt tema i lärarförbundens strid om utformningen av lärarlegitimation som

¹⁰⁷ Calander 2005.

¹⁰⁸ Jämför även Parding et al. 2018. Staten återtog en del av ansvaret för lärarnas fortbildning genom satsningar på fortbildning i läs- och skrivundervisning, matematiklyftet, SOU 2014:5.

¹⁰⁹ Parding et al. 2018.

¹¹⁰ Jämför Freidson 2001.

en gemensam yrkeslegitimation eller en specificerad legitimation för varje lärarkategori. Riksdagen beslutade om en lärarlegitimation specificerad på skolämne, skolår och skolform.

Skolan som arbetsorganisation består av flera yrkeskategorier med arbetsuppgifter som mer eller mindre tydligt avgränsas från lärares; dels andra legitimationsyrken (skolpsykologer, skolsköterskor, skolläkare), dels yrkeskategorier utbildade vid lärarhögskolor men för vilka legitimation inte utfärdas (yrkeslärare, modersmålslärare, vissa speciallärarkategorier i särskolor och specialskolor, studievägledare), dels obehöriga och viss-tidsanställda lärare undantagna legitimationskravet samt skolledare för vilka lärarutbildning och lärarlegitimation inte är obligatoriskt. Hur lärare som den i skolan antalsmässigt dominerande yrkeskategorin förhåller sig till yrkeskategorier med närliggande uppdrag behandlades av Brante med flera.¹¹¹ Resultaten visade att lärare tillhörde de yrkeskategorier som hade lägst grad av inter-professionellt samarbete i tid räknat. Låg grad av samarbete kan tolkas som hög grad av autonomi i yrkesutövningen och få tillfällen till konflikter om arbetsdelning och gränsdragningar i förhållandet till andra yrkeskategorier. Konflikter med andra professioner och yrkeskategorier var få, om det uppstod konflikt var det i regel i förhållandet till skolledningen. Senare studier har visat att var tredje lärare var missnöjd med skolledningen, bland annat för att den inte ansågs vara öppen för kritik.¹¹²

Skolverkets undersökning om grundlärares yrkesvardag behandlade lärares intra-professionella relationer och samarbeten. Även ur denna aspekt framstod lärarna som solitära.¹¹³ Vardagen bestod till stora delar av ensamarbete i form av planering, genomförande och utvärdering av undervisningen och 20 till 40 procent av ensamarbetet var förlagt till hemmet.¹¹⁴ Resultaten visade även att lärarna önskade mer tid att ensamma planera och reflektera över undervisning och uppdraget som lärare. Dessa önskemål står i bjärt kontrast mot de senaste decenniernas utbildningspolitiska styrning och ambitioner att motverka ensamarbete genom till exempel ökad arbetsplatsförlagd tid, lärarlagsarbete och utvecklingsarbete under ledning av förstelärare.

Om den inter- och intra-professionella arbetsdelningen visat sig mindre

¹¹¹ Brante et al. 2015.

¹¹² Skolverket 2016b.

¹¹³ Skolverket 2013a.

¹¹⁴ Jämför även SOU 2014:5 om lärares ensamarbete.

konfliktfylld, har arbetsdelningen mellan olika lärarförbund och lärarkategorier utgjort grunden för tvistefrågor som tydliggjort lärarförbundens olika yrkeshistoriska bakgrund och positioner på utbildningsfältet. Ett belysande exempel är frågan om rektorers förbundstillhörighet. Lärarförbunden argumenterade för olika sätt att betrakta skolledartjänster som högre lärartjänster respektive chefstjänster med egen professionsstatus. Detta ledde till en organisering av rektorer i två olika förbund: Skolledarföreningen som en integrerad del av Lärarförbundet samt Sveriges Skolledarförbund som ett självständigt SACO-förbund.¹¹⁵ Sveriges Skolledarförbunds grundande, ett förbund för chefer i skola och i utbildningsväsendet i stort, innebar ett första avsteg från vad som skulle kunna beskrivas som en yrkesintern karriärordning. De båda lärarförbunden följde liknande argumentationslogik i förarbetet till lärarutbildningsreformen 2011. Lf:s inkluderande logik talade för en gemensam lärarexamen för samtliga lärarkategorier oavsett inriktning. LR:s differentierande logik innebar olika examina för olika lärarkategorier och positioner i utbildningssystemet. LR:s differentieringsanspråk förverkligades då lärarutbildningsreformen innebar att den tidigare homogeniseringen av olika lärarutbildningar till en gemensam lärarexamen övergavs till förmån för en återgång till en tydlig differentiering mellan olika lärarkategorier. I nära anslutning till lärarutbildningsreformen aktualiserades frågan om lärarlegitimation. Frågan delade lärarförbunden i två läger. Lf förespråkade en lärarlegitimation gemensam för samtliga lärarkategorier, LR en tydlig profilering grundad på ämnesstudiernas omfattning och inriktning på skolform. Även i denna fråga vann differentieringsförespråkarna.

Ett exempel på hur förbunden agerat i gemensam sak är deras strävan efter en tydlig karriärstruktur och karriärmöjligheter utöver rektors- och studierektorstjänster och mindre omfattande ledningsuppdrag på nivån mellan skolledning och lärare (arbetslagsledare, projektansvariga och dylikt). Karriärtjänsterna, förstelärare och lektor, inrättades år 2013.¹¹⁶ Den nya karriärstrukturen förväntades av lärarförbund och politiker stärka läraryrkets status som profession genom att särskilt yrkesskickliga lärares kompetens synliggörs och premieras. Ytterligare ett centralt motiv var ökad

¹¹⁵ Skolledarna är organiserade i Sveriges Skolledarförbund och Lärarförbundets Skolledarförening, det förra hade 2016 cirka 7 000 medlemmar, det senare 6 000.

¹¹⁶ U2012/4904/S.

lönespridning. Sökande till karriärtjänsterna ska ha lärarlegitimation, dokumenterad yrkesskicklighet, minst fyra års tjänstgöring inom skolväsendet, särskilt god förmåga att förbättra elevers skolresultat samt ett starkt intresse att utveckla undervisningen. För sökande till lektorstjänst krävs dessutom forskarutbildning. Karriärtjänsten som förstelärare innebär huvudsakligen att initiera pedagogiskt utvecklingsarbete, leda kollegialt samarbete och utveckla forskningsbaserad praktik.¹¹⁷ Inrättandet av lektorstjänst som karriärsteg syftade till att förstärka kopplingarna mellan vetenskap och undervisningspraktik.

För professioner typiska karriärvägar är enligt Fredson horisontella, i betydelsen att utövarna är professionen trogen under hela sin yrkeskarriär. Det kan betyda specialisering inom professionen, att utövaren flyttar sin praktik eller byter arbetsplats. För utövare som anställda, vilket gäller för flertalet svenska professionsutövare, finns enligt Freidson två karriärvägar som bryter det horisontella mönstret: att som senior handleda och vara mentor för lägre meriterade eller mindre erfarna kollegor samt chefsuppdrag.¹¹⁸ Förstelärartjänsten kan betraktas som en vertikal karriärväg i freidsonsk mening då det är fråga om att leda och handleda kollegor. Som vertikal karriärväg betraktad är rekrytering till och tillsättning av förstelärartjänster en central fråga. Behörighetskraven för förstelärartjänst, grundutbildning och fyra års arbetslivserfarenhet har i vissa fall gett upphov till legitimitetsproblem, i synnerhet i de fall då förstelärare har lägre vetenskaplig meritering eller kortare yrkeslivserfarenhet än lärarkollegiets seniorer. Problematiken uppmärksammades av Utbildningsförvaltningen i Stockholm i en enkät riktad till lärare med karriärtjänst.¹¹⁹ Resultaten visade att fyra av fem förstelärare uppfattade sin legitimitet som ifrågasatt av lärarkollegiet. Varannan uppgav att de hade ett stort behov av vidareutbildning på magister- eller masternivå, var tredje ansåg sig vara i behov av forskarutbildning. Tillsättning av lektoraten ifrågasattes inte i samma utsträckning. Kraven på forskarutbildning gav lektoraten kognitiv och social legitimitet.

En extern utvärdering av Stockholms stads implementering av karriärstegsreformen genomförd av Ehneström med flera visade på ytterligare en intressant problematik. Kriterierna för tillsättning av förstelärare hade i regel

¹¹⁷ Skolverket 2015d.

¹¹⁸ Freidson 2001.

¹¹⁹ Stockholms stad 2015.

tagits fram inom skolledningen utan att förankras i lärarkollegiet. Detta medförde att lärarna uppfattade karriärstegsreformens syften som oklara och kriterierna för tjänstetillsättningen som otydliga.¹²⁰ Utvärderingen visade att rektor uppfattade förstelärartjänster som ett karriärsteg för speciellt skickliga lärare, men även i hög grad som ett stöd till rektor. Rektor som ansvarig för tjänstebeskrivningen skrev i princip över delar av sitt uppdrag som pedagogisk ledare på försteläraren. Att lärare övertar rektorers arbetsuppgifter kan uppfattas som positivt ur det perspektivet att det kan ge professionen ett större ansvar för och inflytande över skolverksamheten. Om förstelärare även tar över vissa administrativa uppgifter från lärarna kan det frigöra tid för undervisning. Ur professionsteoretisk synvinkel kan den nya arbetsdelningen, i den mån den enbart förankras i skolledningen, ge upphov till problem. Om karriärtjänsterna, av dem i lärarkollegiet som inte befordrats till förstelärare, betraktas som ytterligare en nivå i chefshierarkin kan detta motverka snarare än stärka kollegialiteten lärare emellan och därmed bidra till försvagning av professionens position i skolan som arbetsorganisation. Enligt Lennart G. Svensson innebär kollegialitet likvärdiga kollegors inbördes samverkan och kontroll baserad på yrkesspecifika kunskaper och yrkesetiska principer.¹²¹ Förstelärarnas upplevelser av bristande legitimitet och behoven av vidareutbildning på högre akademiska nivåer ger en anvisning om hur legitimitet i kollegors ögon är nära förbundet med likvärdighet samt inte minst att det inom professionen råder en viss konsensus gällande specialiserings- och karriärstegsgrundande kvalifikationer och kompetenser. I Freidsons idealtyp är de professionellas makt att bestämma över vilka kvalifikationer som krävs för bestämda arbetsuppgifter en central dimension.¹²² Om karriärtjänster i den form som beskrivits ovan, ensidigt baserade på av arbetsgivaren definierade uppdrag och arbetsuppgifter, på sikt stärker läraryrket som profession är således långt ifrån givet.

Lärarlegitimation och förstärkt arbetsmarknadsposition

Sedan slutet av 1990-talet har de lönemässiga skillnaderna mellan olika lärarkategorier jämnats ut. Löneutvecklingen för gymnasielärare var under

¹²⁰ Ehneström et al. 2016.

¹²¹ Svensson 2008.

¹²² Freidson 2001.

åren 1996–2015 78 procent och för förskollärare 91 procent.¹²³ De genomsnittliga lönenivåerna för förskollärare, lärare och rektorer innan kravet på lärarlegitimation trädde i kraft 1 december 2013 samt 2016, året efter att lärarlegitimationsreformen var fullt genomförd, framgår av tabell 4.4 nedan. Under perioden steg lärarlönerna mer än vissa andra professioners och skillnaderna mellan lärar- och rektorslöner minskade. Efterfrågan på legitimerade lärare var hög, vilket gav lärarna ett förstärkt förhandlingsläge och resulterande i relativt sett höga löneökningar.

Av lönestatistiken för åren 2013 och 2016 framgår att rektorslönerna låg ungefär i nivå med civilingenjörers och juristers utan chefsbefattningar. Kvinnliga rektorer var kraftigt förfördelade enligt 2013 års genomsnittslöner medan lönegapet till männen minskat något tre år senare. Ytterligare en iakttagelse är att lärarlönerna steg i nivå med sjuksköterskors och socio-nomers. Till skillnad från de traditionellt kvinnodominerade yrkena inom vård och socialt arbete var läraryrkena i de äldre skolformerna folkskola och läroverk ursprungligen mansdominerade. Läraryrkena och rektorstjänsterna har sedan mitten av förra seklet utmärkts av en ökande feminisering, vilken lett till kvinnodominans på nästan samtliga positioner i skolan. I vilken utsträckning feminisering, enskilt eller i kombination med andra strukturella förändringar på skolans område, påverkat lärares och rektors positioner och löneutveckling kräver fördjupade analyser. Huruvida feminiseringen försvagat patriarkala strukturer och manliga familjeförsörjarideal kan däremot ifrågasättas mot bakgrund av fortsatt påtagliga skillnader på nivåerna rektorslöner och högre.

TABELL 4.4 Genomsnittlig månadslön år 2013 respektive 2016 (kr) samt löneökning i procent.¹²⁴

Yrkeskategori	Genomsnittlig månadslön 2013			Genomsnittlig månadslön 2016			Löne- ökning (%)
	kvinnor	män	totalt	kvinnor	män	totalt	
Förskollärare	26 100	24 900	26 000	28 800	27 200	28 700	10
Grundskollärare årskurs 1–3							
Grundskollärare årskurs 4–6	28 000	27 500	27 900	32 000	31 000	31 700	14
Ämneslärare årskurs 7–9							

Forts.

123 Jfr SCB *Lönestatistisk årsbok 1997* samt SCB Lönedatabasen 2016.

124 Källa: Lönestatistik, SCB 2014 och 2017a.

Yrkeskategori	Genomsnittlig månadslön 2013			Genomsnittlig månadslön 2016			Löne- ökning
	kvinnor	män	totalt	kvinnor	män	totalt	(%)
Ämneslärare, gymnasiet	29 600	30 300	29 900	34 100	34 000	34 100	14
Rektor (medelstor/ stor grundskola och gymnasieskola)	41 900	49 000	45 700	46 200	47 300	46 600	2
Sjuksköterska	30 500	31 200	30 600	33 100	34 700	33 400	9
Socionom	30 700	31 400	30 900	32 200	31 500	32 100	4
Högskoleingenjör	33 000	36 000	35 500	36 500	38 500	38 100	7
Civilingenjör	39 200	42 300	41 500	42 000	44 300	43 800	6
Jurist	42 900	50 900	46 200	45 500	51 400	48 000	4
Läkare	51 400	61 200	55 800	59 200	64 700	61 900	11

Professionens kontroll över arbetsmarknaden, Freidsons fjärde dimension av professionalism som styrningslogik, stärktes genom huvudregeln att endast legitimerade lärare kan komma i fråga för tillsvidareanställning. En hög andel obehöriga, stora pensionsavgångar och svagt söktryck till lärarutbildningen skapade en stor efterfrågan på legitimerade lärare, vilket stärkte lärarförbundens och enskilda lärares förhandlingspositioner i förhållande till kommunala och enskilda arbetsgivare. Läsåret 2013/2014 var andelen behöriga lärare i kommunala grundskolor 87 procent, i fristående skolor 70 procent; för gymnasieskolorna var andelarna 80 respektive 65 procent. Två av tre grundlärare och varannan gymnasielärare var behöriga i de ämnen de undervisade i. Fyra av fem lärare i grundskolan och ungefär lika stor andel i gymnasieskolan var behöriga i åtminstone ett av sina undervisningsämnen. Behörigheten skilde sig mellan olika ämnen och årskurser och spridningen var stor, från 87 procent behöriga i svenska för årskurs 1–3 till 30 procent behöriga i svenska som andraspråk på gymnasienivå.¹²⁵

Enligt Skolverkets prognoser 2015 krävdes 84 000 nyexaminerade fram till 2019. Det innebar en fördubbling av antalet examinerade per år. Av tabell 4.5 framgår att efterfrågan på examinerade lärare ökar inom samtliga lärarkategorier men främst för grundlärare år 4–6 samt yrkeslärare.

¹²⁵ Skolverket 2015a.

TABELL 4.5 Beräknad ökning av antalet examinerade för att fylla behoven av år 2031.¹²⁶

Lärarkategori	Ökning (%)
Förskollärare	35
Grundlärare fritidshem	55
Grundlärare 1–3	50
Grundlärare 4–6	120
Ämneslärare	50
Yrkeslärare	130
Speciallärare	30
Specialpedagoger	5
Samtliga lärarinriktningar	55

Ytterligare ett problem är avhoppet från läraryrket. Av dem som examinerades mellan åren 2008 och 2012 lämnade en av tio läraryrket för andra yrkesverksamheter.¹²⁷ Sökningar i lärarregistret år 2013 visade att drygt 50 000 personer yngre än 65 år med lärarexamen var sysselsatta i andra yrken i eller utanför skolan. Karriärstegsreformen infördes 2013 och tre år senare var drygt 14 000 karriärtjänster tillsatta, vilket motsvarade var åttonde legitimerad lärare.¹²⁸ Karriärtjänst innebär reducerad undervisningstid med upptill 50 procent.¹²⁹ Rekryteringsbehoven är stora och bristen på behöriga lärare kan leda till att skolor bjuder över varandra. Lärares benägenhet att byta skola ökar och av socio-ekonomiska skäl mindre attraktiva kommuner och skolor har svårt att rekrytera och behålla lärare.¹³⁰ Flera bemanningsföretag har inriktat sig på skolpersonal och inhyrda lärare har blivit en mycket kostsam lärarresurs för kommunerna. Införandet av lärarlegitimation och karriärtjänster, ökade incitament för horisontell och vertikal läarmobilitet, i kombination med stor lärarbrist innebar fackligt sett en förstärkt arbetsmarknadsposition. Effekterna av ökat fackligt handlingsutrymme vad gäller läraryrkets professionalisering är däremot betydligt mer begränsade.

¹²⁶ Källa: SCB 2017b.

¹²⁷ Skolverket 2015b.

¹²⁸ Statskontoret 2017.

¹²⁹ I SFS 2013:70 6§ anges att villkoren för statsbidrag är att lärare med karriärtjänst huvudsakligen ägnar sig åt undervisning och undervisningsrelaterade arbetsuppgifter.

¹³⁰ Skolinspektionen 2017. Att lärare om möjligt väljer skolor i medelklassområden framför segregerade förortsskolor är inte något nytt fenomen. Howard Becker (1952) konstaterade samma preferenser hos 1950-talets amerikanska skollärare. Angående läarmobilitet, jfr även Parding et al. 2018.

Yrkesetiskt program och lärardominerad ansvarsnämnd

Freidsons femte dimension behandlar professioners yrkesetik med betoningen på arbetets kvalitet framför ekonomisk vinning. I undersökningen av Brante med flera uppfattade framför allt präster, men även nästan varannan universitetslärare och Lf-ansluten lärare samt fyra av tio LR-anslutna, sitt yrke som ett kall.¹³¹ Klassiska professioner har i regel ett antal yrkesetiska koder samt rutiner för hur legitimationer och certifieringar omprövas. I lärarförbundens professionaliseringsstrategier ingick upprättandet av ett gemensamt yrkesetiskt program och yrkesetiskt råd och senare i samband med lärarlegitimationen inrättandet av en ansvarsnämnd.

Lärarnas yrkesetiska råd, inrättat 2007, är de båda lärarförbundens gemensamma projekt. Rådet består av fyra yrkesverksamma lärare representerande LR och Lf samt en forskare med bakgrund i läraryrket. Rådets uppgift är att värna yrkesetiken och god lärarsed. God lärarsed innebär att lärare förbinder sig att följa de yrkesetiska principerna att a) bedriva och utveckla sitt arbete utifrån såväl vetenskap som beprövad pedagogisk erfarenhet, b) ta ansvar för att utveckla sin kompetens för att kunna bedriva god undervisning, c) följa den yrkesmässiga och vetenskapliga utvecklingen inom sitt yrkesområde, d) ta ansvar inte bara för att eleverna lär, utan också för vad de lär, e) påtala och engagera sig mot sådana utvecklingstendenser och handlingar i skola och samhälle som kan skada eleverna, f) respektera såväl kollegors som andra yrkesgruppers kompetens, skyldigheter och ansvar i skolvardagen och g) anlita annan sakkunskap för att vid behov hjälpa eleverna.¹³² Rådets formuleringar om lärares professionella yrkesutövning samt de yrkesetiska principerna följer de, som vi visat i tidigare avsnitt, inte helt oproblematiske formuleringarna i skollagen om skolundervisningens förankring i forskningsbaserad kunskap och kunskapsutveckling. Jämfört med läkarförbundets nitton etiska regler framstår lärarförbundens principer i mindre utsträckning som konkreta regler, vilket ytterligare torde komplicera yrkesetiska rådets tillämpning och rekommendationer vid etiska dilemman.¹³³

I samband med lärarlegitimationens införande inrättades *Lärarnas ansvarsnämnd* vilken har till uppgift att på uppdrag av Skolinspektionen

¹³¹ Brante et al. 2015.

¹³² Lärares yrkesetik.

¹³³ Sveriges läkarförbund.

pröva frågor om enskilda lärares och förskollärares fortsatta rätt att inneha legitimation.¹³⁴ Nämnden består av en ordförande samt åtta ledamöter som utses av regeringen vart tredje år. Ordföranden ska vara eller ha varit ordinarie domare. Ledamöterna ska ha kunskap om och praktisk erfarenhet av lärares och förskollärares uppdrag och skolans och förskolans verksamhet.¹³⁵ Nämnden fattar beslut om återkallande av legitimation om den legitimerade visat grov oskicklighet i yrkesutövningen, begått allvarliga brott, har en sjukdom som påverkar yrkesutövningen negativt, visar sig på andra sätt olämplig att bedriva undervisning alternativt själv begär ett återkallande. Nämndens beslut kan överklagas hos allmän förvaltningsdomstol.¹³⁶ När det gäller omprövning av rätten till lärarlegitimationen har lärarförbunden haft framgång. Med ledamöternas förankring i praktiskt lärararbete kan nämnden fungera kvalitetssäkrande på professionens villkor.

Slutdiskussion

Utbildningsfältet utmärks av ökad extern styrning och starka inslag av nyliberal skolmarknadslogik. I detta förändrade skolpolitiska landskap fick lärarförbunden gehör för kraven på yrkeslegitimation. Den innebar: a) erkänd lärarspecifik kunskap grundlagd under en längre högskoleutbildning, b) monopoliserad yrkesverksamhet i betydelsen utestängande av obehöriga från tillsvidareanställning i kombination med c) en förstärkt facklig arbetsmarknadsposition och d) inrättandet av en lärardominerad ansvarsnämnd. Kan legitimationen betraktas som en lärarförbundens språngbräda i en ur professionaliseringshänseende motsägelsefull utbildningspolitisk kontext? Legitimationen infördes i en tid då utbildningsfältet och förutsättningarna för lärares yrkesutövning förändrats med nya former av politisk-administrativ och ekonomisk styrning. Slutsatsen är att mixen av olika styrningslogiker förändrades till förmån för byråkrati och marknad. Följer vi Freidson om licensiering som monopolisering kan vi ändå hävda att legitimationen motverkar eller försvagar externa styrningslogikers inflytande över professionen. Dock hävdar Freidson att endast då licensiering är en absolut förutsättning för tillträde till arbetsmarknaden

¹³⁴ SFS 2011:326.

¹³⁵ SFS 2010:800, 27 kap. 4, 5 §.

¹³⁶ Skolverket 2015c; SFS 2010:800, 28 kap. 4 §.

kan professionen trots ökat externt tryck hävda sin ensamrätt att utöva och kontrollera sin yrkesverksamhet.

Med utgångspunkt från de fem komponenterna i professionalism som idealtyp och styrningslogik blev bilden av läraryrkenas professionalisering genom yrkeslegitimation och karriärtjänster mer komplex. Problematiken kring den kognitiva basens etablering och erkännande, akademisering och yrkesverksammas försvagade kontroll över yrkesutbildningen, karriärtjänster och professionens bristande kontroll över den interna arbetsdelningen var några exempel på problematiska aspekter. Freidson betonade betydelsen av licensiering som yrkesmonopol och avsåg då monopol över praktiserandet av för professionen specifik kunskap och kompetens. Lärarlegitimationen har inte den stängningseffekten. Det faktum att det är möjligt att i brist på legitimerad lärare visstidsanställa obehörig samt att arbetsgivare, offentliga och enskilda, genom rektor (undantagen kraven på lärarutbildning och lärarlegitimation) har det övergripande ansvaret för myndighetsutövningen verkar försvagande på lärarlegitimation som bärande inslag i läraryrkenas professionalisering. Vidare utgör konkurrensen skolor emellan om elevens skolpeng ett starkt ekonomiskt incitament för rektor som arbetsgivarrepresentant, förälder och elev att utöva påtryckning på lärare framför allt i samband med betygssättning. Med ökad extern styrning, skolpeng och elevens fria skolval utmanas läraryrkenas positioner och legitimitet som professioner.

Lärarlegitimation och karriärtjänster till trots är läraryrkenas professionalisering således långt ifrån oproblematiserad. Utifrån definitionen av professioner som yrken vars utövare har mångårig vetenskaplig skolning, följer forskningsutvecklingen och i praxis tillämpar vetenskapligt förankrade kunskaper och principer, finns uppenbara begränsningar. Den ur professionaliseringshänseende mest centrala aspekten är problematiken kring läraryrkets vetenskapliga bas och akademiska hemvist. Utbildningsvetenskap beskrevs som ett brett forskningsområde i en inledande profilerings- och etableringsfas. Utgår vi från Brantes strikta definition motverkar en bred och tvärvetenskaplig kunskapsbas utvecklingen av en allmänt erkänd yrkesspecifik. Då den kognitiva basen är svagt profilerad och länken mellan vetenskap och yrkesutövning visade sig vara mindre framträdande, är det tveksamt om nya sociala attribut som yrkeslegitimation och karriärtjänster verkar professionaliserande. Lärarlegitimation och karriärtjänster kan däremot stärka lärarförbundens framgångar när det gäller traditionellt fackliga intressen

som löner, anställningsförhållanden och dylikt. Lärarfacklig styrka och förstärkta arbetsmarknadspositioner är framgångar i sig men förändrar inte läraryrkenas status som välfärdsprofessioner eller nya professioner. Den klassiska professionstypen och professionalism som styrningslogik framstår som ett fjärran och i förhållande till den förändrade mixen av styrningslogiker otidsenligt ideal. Oavsett professionsstatus fyller lärare tillsammans med andra mer eller mindre utvecklade professioner i det professionella landskapet en central funktion som kunskapssamhällets bärare.

Referenser

- Beach, Dennis (2008). "The changing relations between education, professionals, the state and citizen consumers in Europe: Rethinking restructuring as capitalisation". *European Educational Research Journal* 7 (2), s. 195–207.
- Beach, Dennis (2010). "Socialisation and commercialisation in the restructuring of education and health professions in Europe: Questions of global class and gender". *Current Sociology* 58 (4), s. 551–569.
- Becher, Tony (1990). "Professional education in a comparative context".
I: Torstendahl, Rolf & Burrage, Michael (red.) *The formation of professions. Knowledge, state and strategy*. London: SAGE Publications Ltd.
- Becker, Howard Saul (1952). "The career of the Chicago schoolteacher". *The American Journal of Sociology* (75), s. 470–477.
- Berg, Gunnar (1999). *Skolkultur – nyckeln till skolans utveckling*. Göteborg: Förlagshuset Gothia.
- Bourdieu, Pierre (1990). *The logic of practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (1995). *Praktiskt förnuft: Bidrag till en handlingsteori*. Göteborg: Daidalos.
- Bourke, Terri; Lidstone, John & Ryan, Mary (2013). "Schooling teachers: Professionalism or disciplinary power?" *Educational Philosophy and Theory: Incorporating Access*, webbpublicerad 131017.
- Brante, Thomas (2014). *Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället*. Stockholm: Liber.
- Brante, Thomas; Johnsson, Eva; Olofsson, Gunnar & Svensson, Lennart G. (2015). *Professionerna i kunskapssamhället. En jämförande studie av svenska professioner*. Stockholm: Liber.
- Broady, Donald (red.) (1985). *Kultur och utbildning – om Pierre Bourdieus sociologi*. UHÄ fou, Skriftserier 1985:4.
- Broady, Donald; Börjesson, Mikael; Dalberg, Tobias; Krigh, Josefine & Lidegran, Ida (2011). *Inventering av svensk utbildningsvetenskaplig forskning*. Vetenskapsrådets rapportserie 2:2011. Stockholm: Vetenskapsrådet.

- Buyruk, Halil (2013). ”’Professionalization’ or ’proletarianization’: Which concept defines the changes in teachers’ work?” *Procedia – Social and Behavioral Sciences* (116), s. 1709–1714.
- Calander, Finn (2005). *Mellan akademi och profession, nitton svenska lärarutbildares berättelser om lärarutbildning igår och idag*. LÄROM-projektet, Rapport 4, 2005.
- EC (2012). *Supporting the teaching professions for better learning outcomes*, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SWD:2012:0374:FIN:EN:PDF>, hämtad 150227.
- EHEA and a global competitive knowledge-based society, <http://www.ehea.info>, hämtad 151201.
- Elzinga, Aant (1990). ”The knowledge aspect of professionalization: The case of science-based nursing education in Sweden”. I: Torstendahl Rolf & Burrage, Michael (red.) *The formation of professions. Knowledge, state and strategy*. London: SAGE Publications Ltd.
- Ehneström, Christina; Ellström, Per-Erik; Svensson, Lennart & Öhman Sandberg, Ann (2016). *Karriärtjänster för lärare – möjlighet eller hinder för skolutveckling*. Linköpings universitet.
- Ekholm, Mats; Blossing, Ulf; Kåräng, Gösta; Lindvall, Kersti & Scherp, Hans-Åke (2000). *Forskning om rektor – en forskningsöversikt*. Stockholm: Liber.
- EU Parliament/Think Tank (2010). *The Lisbon strategy 2000–2010*, [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL-EMPL_ET\(2010\)440285](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL-EMPL_ET(2010)440285), hämtad 150227.
- Eurydice (2012). *Key data on Education in Europe 2012*, pdf hämtad 150227.
- Evetts, Julia (2009). ”New professionalism and New Public Management: Changes, continuities and consequences”. *Comparative Sociology* 8 (2), s. 247–266.
- Fransson, Göran (2012). ”Rektor och lämplighetsprovningen – Hur rektorer skulle bedöma nya lärares kompetens under introduktionsperioden”. I: Gustafsson, Christina & Fransson Göran (red.) *Kvalificerad som lärare? Om professionell utveckling, mentorskap och bedömning med sikte mot lärarlegitimation*. Lärarutbildningens skriftserie, 5. Högskolan i Gävle.
- Freidson, Elliot (2001). *Professionalism, the third logic*. Cambridge: Polity Press.
- Gran, Bertil (1995). *Professionella lärare? Lärarförbundets utvärdering av grundskol-lärarutbildningen*. Stockholm: Lärarförbundet.
- Gymnasieguiden, www.gymnasieguiden.se, hämtad 171001.
- Hanlon, Gerard (1998). ”Professionalism as enterprise: service class politics and the redefinition of professionalism”. *Sociology* 32, s. 43–64.
- Hansen, Michael & Lindblad, Sverker (2010). *Forskningskommunikation och publiceringsmönster inom utbildningsvetenskap. En studie av svensk utbildningsvetenskaplig forskning vid tre lärosäten*. Vetenskapsrådets rapportserie 10:2010. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Hoyle, Eric (1980). Professionalization and deprofessionalization in education. I: Hoyle, E. & Megarry, J. (red.) *World Yearbook of Education 1980*, s. 42–57. London: Kogan Page.

- Hoyle, Eric & John, Price Durbin. (1995). *Professional Knowledge and Professional Practice*. London: Cassell.
- Lilja, Peter (2013). "A quest for legitimacy: On the professionalization policies of Sweden's Teachers' Unions". *Journal of Education Policy*, publicerad online 130423.
- Linnér, Bengt & Westerberg, Boel (2001). *Att skolas till lärare*, Lund: Studentlitteratur.
- Lärares yrkesetik, www.lararesyrkesetik.se, hämtad 140218.
- Lärarnas Riksförbunds PM 161012. *Påtryckningar mot betygssättande lärare. Lärarnas Riksförbund 1884–2000: Ett stycke svensk skolhistoria ur ett fackligt perspektiv*. Stockholm: Informationsförlaget.
- Lärarnas tidning* 2014:19, Lärarförbundet.
- McClelland, Charles E. (1990). "Escape from Freedom? Reflections on German professionalization 1870–1993". I: Torstendahl, Rolf & Burrage Michael (red.) *The formation of professions. Knowledge, state and strategy*. London: Sage Publications.
- Nihlfors, Elisabeth & Johansson, Olof (2013). *Rektor – en stark länk i styrningen av skolan*. Stockholm: SNS Förlag.
- Nilsson Lindström, Margareta & Beach, Dennis (2013). "The professionalization of the field of education in Sweden: A historical analysis". *Professions & Professionalism* 3 (2).
- Nilsson Lindström, Margareta & Beach, Dennis (2019). "Utbildningsfältets professionalisering". I: Brante, Thomas; Svensson, Kerstin & Svensson, Lennart (red.) *Det professionella landskapets framväxt*. Lund: Studentlitteratur.
- OECD (2005). *Teachers matter: Attracting, developing and retaining effective teachers, overview*, <http://www.oecd.org/edu/school/34990905.pdf>, hämtad 150227.
- OECD (2009). *Creating effective teaching and learning environments: First results from TALIS*, <http://www.oecd.org/edu/school/creatingeffectiveteachingandlearningenvironmentsfirstresultsfromtalish.htm>, hämtad 150227.
- Parding, Karolina; Sehlstedt, Therese; Johansson, Anna; Berg-Jansson, Anna & Jakobsson, Mats (2018). *Lärares arbetsvillkor i kontexten av marknadsiering, privatisering, val och konkurrens – beskrivande enkätdata*. Luleå: Luleå Tekniska universitet.
- Persson, Anders (red.) (2003). *Skolkulturer*. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Anders; Andersson, Gunnar & Nilsson Lindström, Margareta (2004). "Successful Swedish headmasters in tension fields and alliances". *International Journal of Leadership in Education* January–March, 8 (1), s. 53–72.
- Pollitt, Christopher & Bouckaert, Geert (2011). *Public Management reform: A comparative analysis: New Public Management and the Neo-Weberian state*. New York: Oxford University Press Inc.
- Proposition 1984/85:122 om lärarutbildning för grundskolan m.m.
- Proposition 1988/89:4 om skolans utveckling och styrning.
- Proposition 1989/90:41 om kommunalt huvudmannaskap för lärare, skollärare ...
- Proposition 1991/92:95 om valfrihet och fristående skolor.

- Proposition 1992/93:230. *Valfrihet i skolan.*
- Proposition 2000/01:3. *Forskning och förnyelse.*
- Proposition 2010/11:20. *Legitimation för lärare och förskollärare.*
- Proposition 2012/13:14. *Skattereduktion för läxhjälp.*
- Rövik, Kjell Arne (1999). *Moderna organisationer – trender inom organisationstänkandet vid millennieskiftet.* Malmö: Liber.
- Sandin, Bengt & Säljö, Robert (2006). *Utbildningsvetenskap – ett kunskapsområde under formering.* Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- SCB (1990) *Statistisk årsbok 1990.*
- SCB (1997) *Lönestatistisk årsbok 1997.*
- SCB (2001) *Lönestrukturstatistik, primärkommunal sektor 2001.*
- SCB (2010) *Lönestrukturstatistik, primärkommunal sektor 2010.*
- SCB (2014) *Lönedatabasen, scb.se hämtad 150320.*
- SCB (2015a) *Utbildningsstatistisk årsbok 2015.*
- SCB (2015b) *Yrkesregistret 2015.*
- SCB (2017a) *Lönedatabasen, scb.se hämtad 170627.*
- SCB (2017b) *Läraprognos: Stor brist på lärare.*
- SFS 1968:318. *Kungl. Maj:ts stadga för lärarhögskolorna.*
- SFS 1993:100. *Reviderad högskoleförordning.*
- SFS 2009:1521. *Lag om ändring i skollagen (1985:1100) 2 kap. 2a § och 9 kap. 16d §.*
- SFS 2010:800. *Skollagen.*
- SFS 2011:326 *om behörighet och legitimation för lärare och förskollärare och utnämning till lektor.*
- SFS 2013:70 *om statsbidrag till huvudmän som inrättar karriärsteg för lärare.*
- Skatteutskottets betänkande 2013/14: SkU16.
- Skolforskningsinstitutet (2015a). <http://skolfi.se/om-oss/styrdokument/> hämtad 151109.
- Skolforskningsinstitutet (2015b). <http://skolfi.se/kontakt/medarbetare/> hämtad 151109.
- SKOLFS 2011:37 *Skolverkets föreskrifter om introduktionsperiod och kompetensprofiler för lärare och förskollärare.*
- Skolinspektionen (2017). *Kommuner behöver trygga tillgången till behöriga och erfarna lärare på skolor med stora behov,* hämtad från skolinspektionen.se 170620.
- Skolverket (2012). *En bild av skolmarknaden.* Skolverkets aktuella analyser 2012. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2013). *Lärares yrkesvardag – en nationell kartläggning av grundskollärares tidsanvändning.* Rapport 385. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2015a). *Fler behöriga lärare men bristen fortsatt stor,* hämtad från skolverket.se/pressmeddelanden 151218.
- Skolverket (2015b). *Akut behov av fler lärare närmaste åren,* hämtad från skolverket.se 151218.
- Skolverket (2015c). *Kompetens och fortbildning, lärarlegitimation/regelverk,* hämtad från skolverket.se 160909.

- Skolverket (2015d). *Vad gör försteläraren?* hämtad från skolverket.se 150609.
- Skolverket (2015e). *TALIS och Fokus på rektor*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2015f). *Rektorsprogrammet, Måldokument 2015-2021*.
- Skolverket (2015g). *Årsredovisning 2015*.
- Skolverket (2016a). *Regler och krav för lärarlegitimation*, hämtad från skolverket.se 160115.
- Skolverket (2016b). *Attityder till skolan 2015*. Rapport 438, Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (u.å.). *Skolutveckling, forskning, forskningsbaserat arbetssätt och på vetenskaplig grund beprövad erfarenhet och evidens*, hämtad från skolverket.se 151201.
- Skolvärlden* 2013:2, Lärarnas Riksförbund.
- Skolvärlden* 2014:7, Lärarnas Riksförbund.
- Solbrekke, Tone Dyrdal & Englund, Tomas (2014). Certification of teachers: Tensions in a new signature reform. *Professions & Professionalism* 4 (2), s. 1–13.
- Socialstyrelsen, www.socialstyrelsen.se, hämtad 140218.
- SOU 1948:27. *Riktlinjer för det första svenska skolväsendets utveckling*.
- SOU 1999:63. *Att lära och leda*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2014:5. *Staten får inte abdikera – om kommunaliseringen av den svenska skolan*.
- Statskontoret (2017). *Uppföljning av karriärstegsreformen*, Delrapport 3, Statskontoret.
- Stenlås, Nicklas (2009). *En kår i kläm: Läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*. Stockholm: Fritzes.
- Stockholms stad (2015). *Förstelärare och lektorat inom utbildningsförvaltningen i Stockholm stad*. Utbildningsförvaltningen/Avdelningen för personal och kompetensförsörjning/FoUenheten, Stockholm.
- Svensson, Lennart G. (2008). "Profesjon og organisasjon". I: Molander, Anders & Terum, Lars Inge (red.) *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sveriges läkarförbund, Etiska regler, www.slff.se/Lon--arbetsliv/Etikochansvar/Etik/Lakarforbundets-etiska-regler/, hämtad 170909.
- Torstendahl Rolf & Burrage, Michael (1990). *The formation of professions. Knowledge, state and strategy*. London: SAGE Publications Ltd.
- U2012/4904/S Promemoria från Regeringskansliet 120914 *Karriärvägar m.m. i fråga om lärare i skolväsendet*.
- U2013/7686/S *Ändrade regler om introduktionsperiod och legitimation för lärare och förskollärare*.
- Utbildningsutskottets betänkande 2000/01:UbU3. *En förnyad lärarutbildning*.

